

Міністерство освіти і науки України
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
Кафедра географії і туризму

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ МАГІСТР**

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ НА
УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ТА ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ**

Виконала:

студентка факультету географії, історії та
туризму

**спеціальності 014.07 Середня освіта
(Географія)**

Павленко Наталія Володимирівна

Науковий керівник:

к.геогр.н., доцент

Яроменко Оксана Володимирівна

Рецензент:

к.геогр.н., доцент

Басюк Тетяна Олександрівна

Національний університет водного
господарства та природокористування

Рівне-2023

УДК 37.016:3

ПАВЛЕНКО Н.В.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ТА ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

Розкрито теоретичні основи формування екологічної культури учнів на уроках географії та в позакласній роботі. Висвітлено сутність поняття «екологічна культура» та роль шкільної географії у формуванні екологічної свідомості учнів. Розкрито методологічні засади впровадження екологічної культури в навчально-виховний процес. Проведено емпіричне дослідження рівня сформованості екологічної культури учнів на уроках географії та в позакласній роботі. Здійснено аналіз та інтерпретація результатів дослідження.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна компетентність, екологічна виховання, урок географії, позакласна робота.

PAVLENKO N.V.

FORMATION OF ENVIRONMENTAL CULTURE IN STUDENTS IN GEOGRAPHY LESSONS AND EXTRA-CLASS WORK

The theoretical foundations of the formation of students' ecological culture in geography lessons and in extracurricular work are revealed. The essence of the concept of «ecological culture» and the role of school geography in the formation of students' environmental consciousness are highlighted. The methodological principles of the introduction of ecological culture into the educational process have been revealed.

An empirical study of the level of formation of the environmental culture of students in geography lessons and in extracurricular work was conducted. The analysis and interpretation of the research results was carried out.

Key words: ecological culture, ecological competence, ecological education, geography lesson, extracurricular work.

ЗМІСТ

	ст.
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ.....	7
1.1. Сутність поняття «екологічна культура» та її структура.....	7
1.2. Сучасні тенденції екологічної освіти.....	12
1.3. Екологічна освіта та виховання на уроках географії та в позакласній діяльності.....	19
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС.....	29
2.1. Роль шкільної географії у формуванні екологічної свідомості учнів.....	29
2.2. Методика формування екологічної свідомості в процесі вивчення географії та в позакласній роботі.....	36
2.3. Екологічна компетентність як показник якості екологічної освіти.....	43
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ТА В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ.....	51
3.1. Загальна стратегія дослідження екологічної культури учнів 10- 11 класів.....	51
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	52
Висновки до розділу 3.....	60
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У розвитку екологічної освіти найголовнішим завданням у розв'язанні екологічних проблем є підготовка здобувачів освіти з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості та культури. Екологічне виховання має бути головною складовою освітнього процесу, а не окремим її аспектом. Система екологічного виховання передбачає формування умінь аналізувати явища природи, бережливого ставлення до її багатств як надзвичайно важливого середовища існування людини.

Актуальним є вивчення основ формування екологічної культури в учнів на уроках географії та позакласній роботі. Адже, шкільна географія не лише не вичерпала свій екологічний потенціал, а має стати інтегруючим чинником природничих і суспільних наук, спрямовуючи їх на розв'язання проблем, які виникають під час взаємодії суспільства і навколишнього середовища.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота пов'язана з науковою тематикою кафедри географії і туризму МЕНУ імені академіка Степана Дем'янчука «Мінеральні та рекреаційні ресурси Рівненщини: економіко-географічні та туристичні аспекти» (№018U001569).

Проблематика формування екологічної культури в учнів на уроках географії та позакласній роботі є об'єктом вивчення як географів, так і педагогів. Вагомим є науковий доробок методистів-географів, у працях яких розглянуті питання формування екологічних знань школярів. А. Даринського, І. Душиної, В. Корнеєва, Є. Копильця, Л. Круглик та інших.

Мета дослідження полягає у теоретичному узагальненні та апробації методичних умов формування екологічної культури учнів на уроках географії та позакласній роботі.

Відповідно до поставленої мети окреслено наступні **завдання дослідження:**

- розкрити теоретичні основи формування екологічної культури учнів під час вивчення географії;
- висвітлити сутність поняття «екологічна культура» та її структуру;
- окреслити сучасні тенденції екологічної освіти та виховання на уроках географії та в позакласній діяльності;
- висвітлити методологічні засади впровадження екологічної культури в навчально-виховний процес;
- здійснити емпіричне дослідження рівня сформованості екологічної культури учнів на уроках географії та в позакласній роботі.

Об'єктом дослідження є екологічна культура учнів.

Предметом дослідження є методичні умови формування екологічної культури учнів під час вивчення географії та позакласній роботі.

Методи дослідження. Під час написання роботи застосовано метод аналіз наукової літератури з проблеми дослідження та вивчення та узагальнення педагогічного досвіду. Метод анкетування (використано «Тест виявлення сформованості екологічної культури учнів» на основі методики Є. Асафової та Ю. Саунової, адаптований до предмету дослідження), системний підхід. Експериментальною базою дослідження є Білокриницький ліцей – учні 10-11 класу віком 16-17 років.

Практичне значення результатів полягає в апробації методичних умов формування екологічної культури на уроках географії та в позакласній роботі. Матеріали дослідження можуть бути використані вчителями-практиками.

Особистий внесок дослідника. Проведено дослідження рівня сформованості екологічної культури учнів на уроках географії та позакласній роботі. Реалізовано ідеї екологічного руху на теренах місцевої територіальної громади.

Апробація результатів дослідження. За результатами роботи опубліковано тези Яроменко О.В., Павленко Н.В. Формування екологічних знань на уроках географії в учнів старшої школи. *Актуальні питання науки,*

освіти і суспільства в сучасних умовах: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 21 грудня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 19–20.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

1.1 Сутність поняття «екологічна культура» та її структура

У 60-х рр. ХХ сторіччя перед людством гостро постала проблема знищення всього живого внаслідок промислової діяльності. Це поклало початок формуванню науки «екологія», що у наслідку призвело до формування поняття «екологічна культура».

Екологічна культура осмислюється як система специфічних способів, засобів і механізмів адаптації людини до навколишнього середовища. Проте, не варто обмежуватися лише роллю екологічної культури як засобу приведення природного середовища у відповідність до потреб людини, не менш важливим є її значення у вихованні високих гуманістичних цінностей та орієнтирів у людському житті.

«Екологічна культура» – це рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу й оцінка свого місця у світі, ставлення людини до світу. Екологічна культура зорієнтована на природне довкілля і внутрішній світ людини, спрямована на створення бажаного устрою в природі і на виховання високих гуманістичних життєвих цінностей та орієнтирів у людському житті [28].

Екологічна культура спрямована на подолання власної обмеженості людини як природної істоти (біологічного виду) щодо пристосування в умовах постійної конкуренції з боку тих чи інших форм живої речовини. Вона є сукупністю адаптивних ознак виду принципово нового типу. Про значення таких ознак можна мати уявлення від протилежного: людина, позбавлена звичних засобів впливу на довкілля (житла, одягу, знарядь праці, зброї, медичних препаратів та ін.), має сумнівні шанси вижити й утвердитися

в природних екосистемах. І навпаки, маючи їх, вона, по суті, виводить себе за межі конкуренції, оскільки володіє адаптивними набутками, несумісними з виробленими іншими видами в процесі біологічної еволюції. Тому екологічна культура не є чимось несуттєвим чи вторинним для існування людини: вона становить саму його функціональну основу, уможливаючи доцільне й ефективне природокористування [28].

Основою екологічної культури є екологічна життєдіяльність, що виявляється в різних формах та втіленнях. Об'єктами, на які спрямована життєдіяльність, можуть бути елементи як живої (включаючи людину), так і неживої природи, що входять у сферу людських інтересів і операціонально піддаються впливу, а технологічно - цільові дії.

Вплив людської діяльності на навколишнє середовище визначає і рівень екологічної культури суспільства. Рівень екологічної культури прямопропорційний екологічній ситуації в світі і перебуває у прямій залежності від сприйняття біосфери [28].

Між екологією і культурою існує нерозривний зв'язок, що проявляється у якості взаємодії людини з навколишнім середовищем завжди відображає той рівень культури, носієм якого вона є. Виховання екологічної культури молодого покоління допоможе відновити втрачену рівновагу і гармонію у відносинах «людина-природа». Культура розглядають як сферу людського буття [4]. Культурознавчий підхід до екологічної проблематики є цілком виправданим.

Проблематика «екологічної культури» розглядається у працях відомих учених: Мальтуса, Ле Шталє-Брауна, Б. Коммонера й ін. Одним із перших, хто підійшов до проблеми екокультури, був відомий український мислитель і дослідник В. Вернадський, який уперше ґрунтовно опрацьовував термін «біосфера», займався проблемами людського фактора в існуванні світу. Відомі праці В. Вернадського: «Роздуми натураліста», «Проблеми біохімії», «Філософські думки натураліста» та інші. Проблеми формування екологічної

культури осмислювалися та обговорювалися багатьма дослідниками: В. Крисаченко, О. Салтовський, М. Тарасенко та іншими.

Термін «екологічна культура» з'явився у 20-х рр. ХХ сторіччя у працях представників американської школи «культурної екології» на означення сукупності відповідних екокультурних норм. Проте, екологічні компоненти сягають ще доісторичних часів.

Екологічну культуру можна визначити «як певну програму, опредмечену в діяльності на основі якої суб'єкт природокористування буде свій історично конкретний процес взаємодії з природою» [16]. Як стверджує В. Крисаченко, – здатність людини відчувати живе буття світу, приміряти і пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби й устрій природнього довкілля. Тобто, екологічна культура визначальна для вибору цілей у людській діяльності, спрямованій на організацію і трансформацію природного світу відповідно до власних потреб і намірів [28].

Глумачення екологічної культури включає поняття «культура» загалом, яке означає мистецтво впорядковувати довкілля на основі певних цінностей. Етимологічно походить від латинського *cultura* у значенні «обробіток, догляд, плекання».

У структурі сучасної культури доцільно виділяють її специфічну форму – екологічну культуру, яка, з одного боку, направлена на звільнення людини від жорсткої природної детермінації, а з іншого, на гармонізацію відносин між суспільством та оточуючим природним середовищем.

Варто зауважити, що питанням формування екологічної свідомості школярів займалися багато науковців, як педагогів, так і географів-методистів. Зокрема, ще К. Ушинський стверджував, що екологічне виховання грає важливу роль у розвитку логічного мислення, пам'яті, уяви школярів. Т. Кучер наголошував на тому, що екологічна культура учня – це система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як

національну і загальнолюдську цінність, основу життя; готовність до природоохоронної діяльності [19].

На етапі сучасності вивчення екологічної освіти та виховання, М. Крушніцький розробив й обґрунтував систему заходів з удосконалення змісту шкільних курсів географії на основі моделі формування екологічних знань та умінь учнів сільської школи у процесі вивчення фізичної географії, запропонував шляхи підвищення ефективності уроків фізичної географії шляхом використання найбільш ефективних методів навчання в поєднанні з екологізованими програмами та екологізацією всього процесу навчання в школах [27].

У науковому доробку провідних методистів-географів А. Даринського, І. Душиної, В. Корнєєва, Є. Копильця, Л. Круглик та інших розглянуті питання формування екологічних знань школярів.

Зокрема, В. Йоганзен займався дослідженням проблеми підготовки вчителів до екологічної освіти учнів та детально розглянув особливості формування екологічних знань школярів сільської місцевості. І. Матрусов охарактеризував природоохоронні знання й уміння учнів у процесі вивчення основ наук, у позакласній і позашкільній роботі з охорони природи та заклав теоретичні основи екологічної освіти. Ю. Тонка акцентує увагу на тому, що у шкільній освіті курс географії є єдиним предметом, у якому розглядаються екологічні проблеми на трьох рівнях: глобальному, регіональному і локальному на основі краєзнавчого підходу. М. Тарасенко в роботі «Природа. Технологія. Культура» інтерпретує екологічну культуру як своєрідний світоглядний «образ світу», в якому відображено такий стан соціально-природних залежностей, який характеризує їх гармонійну єдність, раціональне освоєння людиною природної та соціальної дійсності і утвердження в цьому процесі своєї власної індивідуальної самобутності [25].

Таким чином, екологічна освіта й виховання нерозривно пов'язані з навчанням географії, яка виступає вагомим елементом у формуванні

ставлення людини до навколишньої природи, світу, до людини й суспільства у цілому.

Екологічна культура визначають, як тип життєдіяльності людини, що успадковується, та її взаємовідносин з навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини. Вона є засобом самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища [7].

Основоположним принципом екологічної культури можна вважати принцип відповідності соціального та природного в рамках єдиної системи. Встановлення цієї відповідності у всіх сферах суспільного життя сприяє, з одного боку, його екологізації, а з іншого сприяє гармонізації самої суспільної системи. Екологічна культура виражає міру освоєння суб'єктом природопере-творюючої діяльності, відповідності соціального та природного як складових єдиної системи. Вона сприяє також гармонізації взаємовідносин суспільства та природи і формуванню нового типу особистості – людини епохи ноосфери [28].

Екологічна культура виступає регулятором екологічної діяльності. Специфіка функціонування екологічної діяльності обумовлюється тим, що вона пронизує всі компоненти культури і спрямована на гармонізацію соціоприродних відносин. Екологічна культура є, за своєю суттю, своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності та екологічної поведінки. Вона включає в себе певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації людиною себе в природі, культурні традиції, життєвий досвід, моральні почуття та моральну оцінку ставлення людини до природи.

Екологічна культура, за своїм змістом, є сукупністю, знань, норм, стереотипів та «правил поведінки» людини в оточуючому її природному світі. І хоча феномен екологічної культури є надбанням ХХ ст., про екологічну компоненту культури можна твердити від самих початків появи людини. Ця

компонента проявлялась як сукупність певних екокультурних норм, «заборон» та «дозволів» [28].

Екологічна культура включає знання основних закономірностей та взаємозв'язків в природі й суспільстві, емоційно-почуттєві переживання, й емоційно-ціннісне та діяльнісно-практичне ставлення до природи. Ґрунтується в інтеграції трьох напрямів: екологічної свідомості, морально-естетичного і діяльнісно-практичного ставлення. Тобто, екологічну культуру розглядають як багатомірний цілісний компонент інтелектуальної і духовної культури особистості, що забезпечує творчу самореалізацію в осмисленні та розв'язанні екологічних проблем. Сполучення діяльнісного, ціннісного та інтелектуального компонентів визначають формування екологічної культури.

Екологічна культура, це передусім процес і результат формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, уявлень про природу, емоційно-почуттєвого і ціннісного ставлення до неї (внутрішня культура) і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії (зовнішня культура), заснований на гармонізації взаємозв'язків у системі «природа-людина» [28]. Таким чином, «екологічна культура» виступає інтегральною категорією когнітивного, емоційно-естетичного, ціннісного та діяльнісного компонентів.

1.2 .Сучасні тенденції екологічної освіти

Екологічна освіта являє собою складну систему, компоненти якої мають різне походження.

Екологічна культура, як частина екологічної освіти, тісно пов'язана з наукою екологією, а сучасне екологічне виховання сходить до такого соціального явища, як енвайронменталізм, екологізм (environmentalism (engl.), l'écologisme, environnementalisme (fr.), Ökologismus (deutch)) визначають як вчення, громадський рух, філософію, ідеологію, що закликає

практикувати такий спосіб існування, при якому суб'єкт (людина) по можливості заподіює мінімальної шкоди навколишньому середовищу [28].

Міжнародне визначення терміна «екологічна освіта» було прийнято на першій по цій темі конференції, яка відбулася в 1970 р. в м. Карсон-Сіті (США, Невада). В ході заходу було прийнято, що екологічна освіта являє собою процес, коли людина усвідомлює цінності природного середовища, а також володіє необхідними знаннями, уміннями для визнання та розуміння своєї залежності від природи. Також до змісту екологічної освіти входять практичні вміння вирішувати екологічні завдання, що відносяться до взаємодії з навколишнім середовищем, вироблення поведінки, що сприяє поліпшенню якості навколишнього середовища [7].

Питання екологічна освіти є надзвичайно актуальною соціально-економічною і психолого-педагогічною міжнародною проблемою, яка спрямована на формування у широких верств населення екологічної культури, найважливішою ознакою якої є відповідальне ставлення особистості до навколишнього середовища.

Екологічна освіта зосереджує увагу на ряді проблем, серед яких [3]:

- глобальне потепління клімату,
- забруднення навколишнього середовища,
- виснаження атмосферного озону,
- підвищення рівня Світового океану,
- опустелювання і ерозія ґрунтів,
- зведення тропічних та бореальних лісів,
- зникнення видів диких тварин і рослин,
- біологічне і культурне розмаїття,
- бідність,
- голод і недоїдання,
- безробіття,
- права людини,
- сталий розвиток світової спільноти та ін.

Сучасні реалії виснаження природно-ресурсного потенціалу багатьох розвинених і країн, що розвиваються, інтенсивне використання ядерної енергії в мирних цілях, зростання світових цін на енергоносії та інші соціально-економічні явища і фактори суттєво розширюють проблемне поле екологічної освіти, пред'являючи нові вимоги до виховання особистості.

Серед відносно нових напрямків екологічної освіти в першу чергу слід відзначити необхідність формування у підростаючих поколінь знань, умінь і навичок, пов'язаних з раціональним використанням природних ресурсів та електричної енергії. Впровадження в широку суспільну практику енергозберігаючих моделей поведінки і діяльності – найважливіше завдання сучасної екологічної освіти.

Попередниками Західної моделі екологічної освіти були Ж. Руссо, А. Гумбольдт, Ч. Дарвін, Е. Геккель, Д. Дьюї, І. Песталоцці та ін. Однак фундамент сучасної екологічної освіти заклав Патрік Геддес (1854 -1933 рр.), професор ботаніки з Шотландії. Багато зарубіжні фахівці саме його називають «батьком екологічної освіти». Патрік Геддес першим в світовій науковій літературі зазначив фундаментальний взаємозв'язок між якістю навколишнього середовища і якістю освіти підростаючих поколінь, наголосив на необхідності формування у дітей відповідального ставлення до природи. Створив перший в світі центр польових досліджень (м. Едінбург, Шотландія), висловив ряд цінних ідей про цілі, завдання і зміст освіти в галузі навколишнього середовища, запропонував ряд інноваційних методів і прийомів навчання дітей в природі та за допомогою природи. Протягом своєї довгої педагогічної діяльності Патрік Геддес активно відстоював ідею розвитку учня як цілісної особистості [2]. Багато ідей цього видатного педагога отримали подальший розвиток в сучасній психолого-педагогічній науці.

В умовах сьогодення європейські держави у визначенні цілей, завдань і змісту екологічної освіти послідовно виходять із положень Стокгольмської (1972 р.), Белградської (1975 г.) і Тбіліської міжнародних конференцій (1977

p), проведених під егідою Організації Об'єднаних націй. У результаті роботи конференцій фактично був закладений «фундамент» сучасної екологічної освіти [2]:

- екологічна освіта є безперервний процес, що охоплює все життя індивіда;

- екологічна освіта – міждисциплінарний і в той же час єдиний цілісний процес;

- екологічна освіта – це скоріше загальний підхід до навчання, виховання та розвитку особистості дитини, ніж якийсь новий навчальний предмет;

- екологічна освіта акцентує увагу на взаємозв'язках, що існують між людиною, суспільством і природним середовищем;

- екологічна освіта розглядає навколишнє середовище в усій її цілісності і безперервності, включаючи такі аспекти, як соціальний, політичний, економічний, технологічний, етичний, естетичний і духовно-моральний;

- екологічна освіта стверджує, що енергія, природні ресурси і матеріали обмежені і вимагають раціонального і відповідального використання;

- екологічна освіта забезпечує активне залучення учнів до процесу їх власного вчення;

- екологічна освіта використовує широке коло методів і способів навчання і викладання, роблячи акцент на безпосередній практичній діяльності учнів з дослідження і охорони найближчого навколишнього середовища;

- екологічна освіта розглядає екологічні проблеми на різних рівнях їх організації (локальний, національний, глобальний), а також в їх різних часових вимірах (минуле, сучасне, майбутнє);

- екологічна освіта мотивується, посилюється і підтримується самою організацією і структурою навчальної ситуації, всім укладом життя навчального закладу (дошкільний навчальний заклад, загальноосвітня школа, позашкільний виховний заклад, університет і ін.);

- екологічна освіта підтримує розвиток в учнів почуття чуйності, свідомості, критичного мислення і умінь вирішувати на альтернативній основі різного роду екологічні проблеми і завдання;

- екологічна освіта пов'язана зі створенням нової екологічної етики.

Стратегічне завдання екологічної освіти полягає у формуванні прийнятної моделі поведінки і діяльності особистості й суспільства в цілому в навколишньому природному середовищі, а також виробити норм їх відповідального ставлення до природи.

Для формування екологічного світогляду учнів недостатньо використовувати традиційну систему безперервної екологічної освіти, в якій головний акцент робиться на екологічних знаннях і наслідком якої є висока екологічна ерудиція, але низький рівень природоохоронної активності, слабкий початок щодо взаємодії з природою. Визначають чотири рівні екологічної освіти [2] :

1) дошкільний, спрямований на виховання естетичного сприйняття навколишнього природного середовища в дусі дбайливого ставлення до неї;

2) шкільна екологічна освіта, що дає загальні знання про природу і розуміння природних процесів;

3) вища екологічна освіта. Це викладання дисципліни «Екологія» відповідно до освітніх стандартів усіх напрямків вищої освіти. Спеціальна вища екологічна освіта – підготовка в вузах за напрямом «Екологія і природокористування»;

4) фундаментальна наукова екологічна освіта за додатковими освітніми програмами.

Екологічна освіта як педагогічна система проектується на систему взаємодії людини з навколишнім середовищем і несе ідеї глобальної освіти для забезпечення екологічної безпеки і стійкості біосфери. Сучасна екологічна освіта, ставить за мету, не лише накопичення знань про компоненти навколишнього середовища, їх взаємодії і динаміці розвитку, а й духовно-моральне виховання та формування екологічної культури.

Екологічна освіта спрямована на розвиток системи знань та вмій, морально-етичних і естетичних відносин, що забезпечують екологічну відповідальність особистості за якість довкілля [2;7].

Отже, екологічна освіта, це не окремий, відокремлений напрямок підготовки фахівців-екологів, а важлива складова частина підготовки кадрів в усіх напрямках вищої освіти – гуманітарних, природничих, технічних та ін. Оскільки подолання кризи, що насувається можливо тільки при переході до системи цінностей екологічного плану.

Сформуванню екологічної свідомості неможливо без розуміння глобальних і регіональних проблем, сучасної екологічної ситуації в регіоні та світі, системи екологічної безпеки, методів управління природокористуванням. Проблеми навколишнього середовища повинні бути визначені в середовищі конкретної культури та суспільства країни і відповідно розроблені програми.

Основною метою екологічної освіти є формування фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтується на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності та навичок у школярів [4].

Екологічна і культурологічна проблематика, ґрунтуючись на фундаментальних відносинах «людина-природа» мають багато спільного. Культура визначає результат розвитку відносин людини і природи, способи і форми відносин та взаємодію суспільства з навколишнім природним середовищем.

Гострота екологічної кризи, необхідність покращення стану навколишнього середовища зумовлюють об'єктивну потребу в підвищенні екологічної культури населення, підготовці підростаючого покоління до гармонійного співіснування з природою, раціонального використання та відтворення її багатств, збереження довкілля.

Діяльнісний підхід екологічної освіти передбачає екологічне виховання. Екологічне виховання розглядають як систематичну педагогічну діяльність,

спрямовану на розвиток в учнів екологічної культури. Завдання екологічного виховання полягає в наступному [11;28]:

- формуванні екологічних знань;
- вихованні дбайливого ставлення до природи, збереження й примноження;
- формуванні вміння і навичок в діяльності природи.

Вважаємо, що на сьогодні екологічне виховання потребує психологічної включеності особистості в світ природи з подальшим поетапним конструюванням системи особистісного ставлення до природи, що забезпечить формування екологічних знань, використання пізнавального та виховного значення у навчально -виховному процесі.

У процесі формування Нової української школи одним із актуальних є завдання екологічного виховання дбайливого ставлення до природи й раціонального використання. Екологічний чинник є вагомим при процесі формування та збереження здоров'я сучасної дитини.

Таким чином, реалізація екологічної освіти сприяє екологічному вихованні. Під екологічним вихованням розуміємо систематичне і ціленаправлене формування у молодого покоління естетичного і системного науково-обґрунтованого відношення до природи і вироблення практичних умінь і навичок раціонального природокористування.

Результатом екологічного виховання виступає екологічна культура людини, що характеризується різнобічними глибокими знаннями про навколишнє середовище, наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій щодо природи, екологічним стилем мисленням і відповідальним ставленням до природи та свого здоров'я, набуттям умінь і досвіду вирішення екологічних проблем, безпосередньою участю у природоохоронній роботі, передбаченням можливих негативних наслідків природо перетворювальної діяльності людини.

1.3. Екологічна освіта та виховання на уроках географії та в позакласній діяльності

Екологічна освіта є одним з головних завдань виховного процесу в освітньому середовищі. Основною метою екологічної освіти є створення умов для формування екологічної свідомості і мислення на основі активної життєвої позиції. Особистість, яка користується засадами екологічного виховання знає реальну шкоду, що причиняє природі діяльність людини. Такими чином, особа формує власне ставлення до таких дій та вирішує для себе питання про їх правомірність.

Проблема підвищення екологічного культурного рівня людей зараз стоїть дуже гостро, так як тісно пов'язана з безпекою у подальшому житті. Сьогодні в учнів, переважає споживацький підхід до середовища навколо нас. Саме тому великого значення набуває робота з формування у нового покоління екологічної культури і тому одним із головних завдань виховного процесу в сучасній школі є екологічне виховання.

Проблема взаємодії природи та людини, а також впливу людського суспільства на довкілля стала дуже гострою і прийняла величезні масштаби. Основна причина – це безвідповідальне ставлення до екології. Тому потрібно поставити на чільне місце роль екології в освітньому процесі. І чим швидше розпочнеться педагогічна робота з екологічного виховання учнів, тим більшою буде її ефективність [22].

Екологічне виховання необхідно починати з того часу, коли дитина почне розуміти навколишній світ і конкретно його формувати вже з початкових класів. Всі форми, види і методи навчальної та позакласної роботи учнів повинні бути взаємопов'язаними [18]. Завдання екологічного виховання полягає в нагромадженні, систематизації, використанні екологічних знань, вихованні любові до природи, бажання берегти і примножувати її, у формуванні вмінь і навичок діяльності в природі.

У виховній діяльності сучасної школи одним з головних і основних напрямків є формування екологічної культури школярів. Екологічна культура дітей спрямована [11]:

- на формування пізнавальних, практичних та творчих умінь екологічного характеру;
- на розвиток вольових якостей учнів;
- на розвиток екологічних норм поведінки в природі, на придбання власного екологічного досвіду при вирішенні різних завдань, позитивного досвіду взаємини з природою.

Мета екологічного виховання вирішується через наступні завдання [11]:

- освітні – це система знань про існуючі проблеми пов'язані з екологічною ситуацією та можливості їх вирішення;
- розвиваючі – вдосконалення розумових та практичних вмінь щодо покращення природного довкілля своєї місцевості;
- виховні – виховання дій і звичок екологічної поведінки та екологічного способу життя;
- спонукання діяльності щодо охорони природного середовища: інтелектуальної (аналіз екологічних проблем), емоційної (ставлення до природи, як до важливої цінності), моральної (усвідомлене, ставлення до природи).

Звідси витікає найважливіше завдання вчителя географії – сформувати відповідальне і обережне ставлення до природи у підростаючого покоління. Шкільний предмет географії займає особливе місце у вихованні екологічної культури школярів, тому що включає [22]:

- систему екологічних ціннісних орієнтацій;
- систему знань про екологію;
- систему норм і правил в ставленні до природи;
- навички природньо-дослідницької діяльності та охорони природи.

У шкільному навчальному процесі основи екологічних знань розосереджені в різних навчальних дисциплінах і як самостійний курс в

більшості шкіл не ведеться, тому необхідно максимально використовувати аспекти екології на уроках географії, в позаурочний час через дослідницьку роботу із застосуванням регіонального компонента.

Тому виникла проблема екологізації природних шкільних дисциплін (або екологічно орієнтованого навчання) залишається особливо актуальною і на сьогоднішній день.

Аналіз шкільних програм і навчальних посібників показує, що при вивченні природничих дисциплін, не сформоване єдине розуміння між педагогами, щодо послідовного викладу основ екологічних знань. Багато питань розглядаються в різних дисциплінах хаотично, вони не пов'язані логічно один з одним. Ситуація, що склалася вимагає переглянути викладання природничо-наукових предметів з позицій екологічно орієнтованої освіти.

Зміст шкільного курсу географії включає об'єктивні можливості формування і розвитку у школярів етичних норм і звичок поведінки в природі, ціннісних орієнтації. Істотною особливістю цих знань і умінь є наявність в їх складі оцінного і правового компонентів, розкриття їх в курсі географії здійснюється в процесі вивчення навчального матеріалу про роль природи в житті і господарській діяльності людини, режимі економії, ощадливості (комплексна переробка сировини, використання вторинних ресурсів і відходів виробництва, безвідходна технологія і т. д.). [24].

Розвитку ціннісних орієнтації сприяє виконання учнями практичних робіт оцінного характеру (наприклад, оцінка ресурсозабезпечення і т. д.). Для екологічної освіти важливе значення мають роботи на місцевості за оцінкою характеру впливу дії людини на навколишнє середовище, передбачені програмою. На їх основі у школярів виробляється звичка правильно, критично оцінювати свою поведінку в природі, вчинки інших людей, вибрати лінію поведінки, відповідну законам природи і суспільства. Знання і дотримання учнями правил поведінки в природі під час екскурсій,

туристичних і краєзнавчих походів свідчать про ступінь сформованості їх екологічної культури.

Правовий компонент знань екологічного характеру в шкільному курсі географії розкривається в процесі ознайомлення учнів з основами природоохоронного законодавства України. При розгляді багатьох питань програми (наприклад, раціональне використання ресурсів, збереження, відновлення і поліпшення навколишнього середовища) надається можливість підкреслити, що дбайливе відношення до природи є громадянським обов'язком людини. Природоохоронне законодавство передбачає права і обов'язки громадян з охорони природи і раціонального використання її багатств, спрямовані на попередження порушень правил поведінки в природі. Ознайомлення учнів з основними розділами його змісту має велике значення для виховання відповідальності за збереження навколишнього середовища для подальших поколінь [30].

Формування екологічної освіти сприяє формуванню екологічної компетентності, як системи знань і вмінь, що дозволяють особистості розуміти екологічні проблеми і знаходити шляхи їх вирішення, вміння пропагувати і втілювати в життя екологічні знання та самому дотримуватись екологічних норм поведінки чутливе сприйняття екологічних проблем в Україні та світі, а також, що це спосіб забезпечити нашу планету від подальшого руйнування.

Виховуючи в учнів екологічну культуру, доцільно застосовувати наступні методи і методичні прийоми навчання [30]:

- стимулюють учнів до постійного отримання знань про навколишнє середовище;
- сприяють розвитку творчого мислення, умінню передбачати можливі наслідки природо перетворювальної діяльності;
- забезпечують розвиток дослідницьких умінь і навичок, навчають приймати екологічно доцільні рішення і самостійно здобувати нові знання;

- залучати учнів до практичної діяльності з розв'язання проблем навколишнього природного середовища.

Навчання географії направлено на формування у школярів розуміння цілісності природи Землі, єдність її процесів, природного зв'язку і з нею людини, а також того, що будь-яка господарська діяльність людини і її поведінка в природі повинні бути злагодженими з її законами.

Зміст шкільного курсу географії сприяє формування і розвитку екологічної компетентності учнів, етичних норм і звичок поведінки в природі, ціннісних орієнтацій. Розвитку ціннісних орієнтацій сприяє виконання школярами практичних робіт оцінного характеру.

Для екологічної освіти важливе значення мають роботи на місцевості за оцінкою характеру дії людини на оточуючу середовище, передбачені програмою. На їх основі у школярів виробляється звичка правильно, критично оцінювати свою поведінку в природі, вчинки інших людей, вибрати лінію поведінки, відповідну законам природи і суспільства. Знання і дотримання учнями правил поведінки в природі під час екскурсій, туристичних і краєзнавчих походів свідчать про ступінь сформованості їх етичного вигляду [27].

Розв'язати екологічні проблеми, зберегти природу для нащадків під силу тільки людям з високим рівнем екологічної культури і високим почуттям відповідальності за результати своєї діяльності в природі. Тому виховання молоді в дусі бережливого ставлення до природи повинно стати невід'ємним компонентом навчального процесу.

Екологічне виховання включає розвиток екологічних знань, формування екологічних умінь і навичок. Тому в процесі вивчення географії навчальний процес повинен відображати можливості навчального предмета у формуванні всіх трьох компонентів свідомої поведінки людини в природі.

На уроках географії використовують різні форми роботи, які активізують творчість здобувачів знань, а також сприяють розвитку інтересу до предмета серед будь-якої категорії учнів: вікторини, географічні ігри,

різноманітні конкурси. Ефективною формою роботи є відеоурок. Ця форма допомагає побачити ті об'єкти та явища природи про які я розповідаю під час вивчення певної теми. Завдяки побаченому створюється образ території, розглядаються явища. Вони отримують певні завдання перед переглядом відеоінформації, а потім аналізують певні природні процеси, роблять висновки і завдання для кожного є дуже конкретним. А для домашнього завдання запропоновується підготувати невеликі повідомлення про певні об'єкти негативної дії на природу людини поблизу їхнього проживання [44].

Організуючи нетрадиційні форми роботи, та запроваджуючи елементи змагання на уроках географії неможливо обійтись без географічної карти, атласу, проводячи певні доповнення використовую, сторінки для допитливих де є ціла низька ребусів, кросвордів, загадок. Це дуже значно активізує творчу роботу, сприяє розвитку інтересу до предмета та вивчення тем. Формування активності до вивчення географії сприяє створенню сприятливого емоційного стану.

Найвищий ступінь пізнавальної активності учнів проявляється в умінні розв'язувати творчі пошукові завдання. Здобувачи знань досліджують проблеми довкілля, звертаються до статистичних даних по Україні, називають джерела забруднення, виділяють райони України за екологічним станом [44].

Таким чином, зміст шкільного курсу географії сприяє екологічній освіті школярів і має для цього величезні можливості. У їх реалізації і підготовці екологічно грамотного покоління основна роль належить вчителю, його творчій ініціативі [44].

Екологічне виховання на уроках географії неможливе без уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки щодо стану природи, виробляти способи розумної взаємодії з нею. Ці уміння учні набувають на уроках та в позаурочній діяльності. Водночас естетична краса природи сприяє формуванню почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження,

спонукає до природоохоронної діяльності, запобігання нанесенню збитків природі.

Метою екологічного виховання є формування в особистості екологічної свідомості і мислення. Передумова для цього -- екологічні знання, наслідок -- екологічний світогляд. Екологічну свідомість як моральну категорію потрібно виховувати у дітей з раннього дитинства.

На основі екологічного мислення і свідомості формується екологічна культура, яка передбачає глибокі знання про навколишнє середовище (природне і соціальне), екологічний стиль мислення і відповідальне ставлення до природи, вміння вирішувати екологічні проблеми, безпосередню участь у природоохоронній діяльності. Система екологічного виховання під час уроків географії передбачає врахування основних її аспектів [34]:

- національного та регіонального підходів до вибору навчального матеріалу екологічного спрямування;

- гуманістичну спрямованість і зростаючу роль екологічних чинників у вирішенні глобальних проблем людства (раціонального використання природних ресурсів, забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, захисту середовища від забруднення промисловими та побутовими відходами);

- збереження фізичного і духовного здоров'я людини;

- об'єктивності у розкритті основних екологічних законів та понять, що дають підстави вважати екологію наукою, яка розвивається, намагаючись вирішувати проблеми довкілля;

- зв'язку між набутими екологічними знаннями і життям, розкриття їх цінності не лише у виробництві, а й у повсякденному житті людини.

Практична реалізація завдань і мети екологічної освіти на уроках географії в сучасній школі будується на засадах: комплексного розкриття проблем охорони природи; взаємозв'язку теоретичних знань з практичною діяльністю учнів у цій сфері; включення екологічних аспектів у структуру

предметних, спеціальних узагальнюючих тем та інтегрованих курсів, які розкривають взаємодію суспільства і природи; поєднання аудиторних занять з безпосереднім спілкуванням з природою (екскурсії, трудові екологічні практикуми, польові табори тощо); використання проблемних методів навчання (рольові ігри, екологічні клуби та ін.); поєднання класної, позакласної і позашкільної природоохоронної роботи.

Загальною задачею екологічної освіти є формування екологічної свідомості учня під час уроку географії та в позакласній роботі, зокрема [34]:

- 1) формування знань про взаємозв'язок між людиною і природою;
- 2) формування відношення до природи, тобто характер цілей взаємодії з природою та екологічну дщільність;
- 3) формування системи умінь і навичок (технологій) взаємодії з природою. Освоєння відповідних технологій і вибір правильних стратегій і дозволяють поступати з точки зору екологічної доцільності.

Екологічне виховання формує певні навички поведінки людини в природному середовищі. І тільки осмислена поведінка в природі у відповідності з отриманими знаннями і навичками є свідченням екологічної культури особистості.

Екологічну культуру розуміють як цілісну систему, яка складена:

- екологічними знаннями;
- екологічним мисленням;
- культурою вчинків;
- культурою екологічно оправданої поведінки, яка характеризується ступенем перетворення екологічних знань, мислення, культури почуттів у щоденну норму вчинків.

Проявом екологічної культури є екологічно обумовлена діяльність.

Формування екологічної культури особистості як мети екологічної освіти передбачає комплексний вплив на сфери свідомості: когнітивну, афективну, діяльну. Отже, екологічна освіта повинна включати загальнонаукові, морально-естетичні і практичні аспекти.

Специфіка екологічного виховання полягає у формуванні такого світоглядного становлення до цілісної суперсистеми «суспільство-природа», яке базується на діяльній участі особистості в її розвитку. Головними принципами екологічного виховання є принципи: матеріальної єдності світу, краєзнавчий, принцип комплексності, безперервності, патріотизму і т. і.

На етапі теоретичного обґрунтування взаємодії суспільства і природи необхідно поєднувати різні форми і методи навчання, а в процесі формування екологічної проблеми як реального протиріччя у взаємодії суспільства і природи застосовують методи, які стимулюють пізнавальну діяльність. При цьому ефективними є евристична бесіда, проблемний виклад матеріалу, диспут та ін. Вагомим є те, щоб практична діяльність школярів орієнтувалася на вирішення реальних екологічних проблем на місцевому рівні, проведення природоохоронних заходів, спостережень, моделювання тощо [40]. Важливим у формуванні екологічної культури є рольові ігри, які розвивають екологічне мислення, емоційність, творчість, дискусії.

Значна кількість прийомів і методів знаходять своє відображення у фронтальній, індивідуальній, колективній формах організації навчальної діяльності і їх поєднанні. До фронтальної роботи звертаються при ознайомленні школярів з екологічним матеріалом, при запровадженні екологічних понять, при поясненні практичних завдань на уроці, під час екскурсії в природу. При індивідуальній формі організації навчальної діяльності кожен школяр виконує завдання самостійно. Ця форма важлива для відпрацювання вмінь, виховання почуття індивідуальної відповідальності при прийнятті рішень (робота над рефератом, доповіддю, кросвордом і т. і.) [37].

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1

У першому розділі розкрито сутність поняття «екологічна культура». Висвітлено сучасні тенденції екологічної освіти й розкрито роль екологічної освіти та виховання на уроках географії та в позакласній діяльності.

Екологічна культура трактується як рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу й оцінка свого місця у світі, ставлення людини до світу.

Зорієнтована на природне довкілля і внутрішній світ людини, спрямована на створення бажаного устрою в природі і на виховання високих гуманістичних життєвих цінностей та орієнтирів у людському житті.

Екологічна культура виступає інтегральною категорією когнітивного, емоційно-естетичного, ціннісного та діяльнісного компонентів.

Питання екологічної освіти є надзвичайно актуальною соціально-економічною і психолого-педагогічною міжнародною проблемою, яка спрямована на формування у широких верств населення екологічної культури, найважливішою ознакою якої є відповідальне ставлення особистості до навколишнього середовища. Основною метою екологічної освіти є формування фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтується на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності та навичок у школярів.

Екологічна освіта та виховання на уроках географії та в позакласній діяльності є пріоритетною в сучасній освіті. Найважливіше завдання вчителя географії – сформувати відповідальне і обережне ставлення до природи у підростаючого покоління. Шкільний предмет географії займає особливе місце у вихованні екологічної культури школярів, тому що включає: систему екологічних ціннісних орієнтацій; систему знань про екологію; систему норм і правил в ставленні до природи; навички природньо-дослідницької діяльності та охорони природи.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС

2.1. Роль шкільної географії у формуванні екологічної свідомості учнів

У шкільній освіті курс географії розглядає екологічні проблеми на глобальному, регіональному і локальному рівнях на основі краєзнавчого підходу. Курси шкільної географії у старшій школі містять матеріал екологічного змісту, що підвищує рівень екологічної компетентності учнів.

Навчальна програма з географії у закладах загальної середньої освіти базується на принципах науковості, неперервності й наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, гуманізації, гуманітаризації, диференціації навчального матеріалу відповідно до вікових особливостей учнів.

При вивченні «Загальної географії» у 6 класі найбільше часу приділяється вивченню складових географічної оболонки. При вивченні літосфери, атмосфери та гідросфери потрібно звертати увагу на раціональне використання природних ресурсів та на вплив людського чинника на сучасний стан даних оболонок. Зокрема, розглядаючи літосферу, вчитель розповідає про негативні наслідки видобутку корисних копалин своєї місцевості. Наприклад, зважаючи на те, що серед поверхневих геологічних відкладів на більшій частині території переважають піщано-глинисті породи, майже скрізь ведеться їх несанкціонований видобуток. Це призводить до порушення цілісності ґрунтового покриву, що в свою чергу сприяє інтенсивному яроутворенню. Тож завданням педагога є необхідність формування у дітей бережливого ставлення до надр свого краю [25].

При вивченні атмосфери, серед учнів проводиться роз'яснювальна робота щодо шкідливості спалювання опалого листя. Адже наслідком цього негативного явища може бути забруднення приземного шару повітря та зміна співвідношення газового складу. Окрім того, пояснюється негативний вплив на атмосферне повітря спалювання поліетиленових пакетів та пластикових пляшок, що у свою чергу завдає шкоди людському організму. Також важливо наголосити на тому, що кожен учень може взяти участь в поліпшенні якості повітря. Цьому сприятиме висаджування дерев та чагарників, адже вони продукують необхідний для живих організмів кисень та зменшують концентрацію вуглекислого газу в атмосфері [25].

Не менш важливу роль у формуванні екологічної свідомості школярів відіграє вивчення гідросфери. Мабуть, немає жодного населеного пункту, в якому не було ставка чи озера, річки або хоча б струмка. Зрозуміло, що більшість водних об'єктів не завжди перебувають у задовільному стані. То ж учитель разом з дітьми встановлює причини незадовільного стану даних об'єктів та підштовхує шестикласників до пошуку оптимального вирішення екологічних питань. Саме тут можлива проектна діяльність дітей. Також необхідно залучати учнів і до практичної природоохоронної діяльності: прибирання прибережної смуги річки чи ставка, розчищення джерела або струмка. Таким чином учням дається можливість зрозуміти, що стан навколишнього середовища залежить від кожного з них. Окрім того, вчитель пояснює шестикласникам, яким чином здоров'я людства залежить від чистоти водних об'єктів.

Під час вивчення біосфери в учнів формується детальне уявлення про ґрунт, рослинність, тваринний світ. Шестикласники вже можуть пояснювати причини поширення ґрунтів і живих організмів на Землі на основі встановлення міжпредметних зв'язків між географією та природознавством, а також давати оцінку змінам ґрунтів, рослинності і тваринного світу в результаті господарської діяльності людини. Вчитель наголошує на необхідності збереження тварин та рослин своєї місцевості. Оскільки

біосфера вивчається навесні, то є можливість проведення екскурсій з метою виявлення рідкісних та червонокнижних представників флори та фауни своєї місцевості [25].

Після ознайомлення з усіма оболонками планети у дітей формується уявлення про географічну оболонку, як найбільший природний комплекс на Землі. При цьому пояснюється взаємодія компонентів природи у природному комплексі на суходолі та в океані, а також наслідки взаємодії оболонок Землі. Також розглядають такі закономірності розвитку географічної оболонки як цілісність, ритмічність, кругообіг речовин і енергії та дається оцінка їх практичного значення для життя і діяльності людини. Учні наводять приклади впливу природи на людину та людини на природу.

Наприкінці курсу загальної географії вивчається розділ «Людина і географічна оболонка», у якому розглядаються зміни природи під впливом господарської діяльності людини. В учнів формується уявлення про такі поняття як «природні багатства» та «навколишнє середовище», наводяться приклади природних багатств за особливостями їх вичерпності та відновлюваності, порівнюються ступені забруднення навколишнього середовища в різних частинах Землі [25].

Завдяки практичним роботам на місцевості, шестикласники ознайомлюються з компонентами природи, встановлюють взаємозв'язки між ними, виявляють конкретні приклади екологічних проблем свого краю, висловлюють судження про практичні заходи з усунення негативних наслідків взаємодії людини з природою та беруть безпосередню активну участь у природоохоронних заходах.

При вивченні *«Географія материків і океанів»* у 7 класі варто звертати увагу на екологічну ситуацію материків і океанів. Вчитель має постійно звертати увагу учнів на екологічну ситуацію, яка склалася на кожному з материків чи океанів, та спільно з ними висловлювати пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього середовища. Адже зараз відбуваються зміни у довкіллі на глобальному рівні. На основі знань, отриманих у шостому

класі, семикласники встановлюють причинно-наслідкові зв'язки таких змін на планеті. Для кращого розуміння екологічних проблем вчитель має застосовувати інформаційні технології, використовуючи у своїй роботі фото та відеоматеріали, у яких розглядається сучасний стан довкілля на материках та в океанах [25].

Варто зауважити, що під час вивчення материка Євразія учням потрібно пояснити вплив екологічної ситуації країн – сусідів України на стан довкілля в нашій державі. В той же час діти мають усвідомити, що екологічні проблеми, які виникають в нашій країні, також можуть впливати на стан довкілля всієї планети.

Важливе значення для формування екологічної свідомості має розділ «Вплив людини на природу материків та океанів». Вчитель зобов'язаний докласти максимум зусиль, аби учні в переважній більшості усвідомили сучасні проблеми взаємодії суспільства і природи, назвали основні типи природоохоронних територій та проводили класифікацію природних ресурсів. При цьому вони наводять приклади раціонального і нераціонального природокористування, змін природних комплексів під впливом людини, основних видів забруднення навколишнього середовища, міжнародних організацій з охорони природи, а також характеризують різні види забруднення природи, екологічні проблеми материків і океанів, можливі шляхи їх вирішення та оцінюють значення міжнародного співробітництва у вирішенні проблем взаємодії природи і суспільства [25].

Таким чином, закінчуючи сьомий клас, в учнів вже має бути сформована досить цілісна картина світу і, як наслідок, розуміння необхідності збереження довкілля як на локальному, так і на глобальному рівнях. Адже в наступному навчальному році їм потрібно буде не лише розуміти необхідність збереження природного середовища, а й уміти пропонувати шляхи вирішення екологічних проблем як у своїй місцевості, так і в Україні в цілому.

«Україна у світі: природа, населення», що вивчається у 8 класі, беззаперечно, є найважливішим для становлення екологічної свідомості у підлітків, адже тут вивчаються всі природні компоненти своєї країни в цілому й рідного краю зокрема. До того ж, учні, протягом попередніх років, під час екскурсій та навчальної практики неодноразово знайомилися зі станом географічних об'єктів та природних комплексів своєї місцевості, брали участь у природоохоронних акціях, і можуть при вивченні нового матеріалу на деяких уроках висловлювати свої судження на основі власних знань і досвіду. Це стосується таких тем як «Мінерально-сировинні ресурси», «Внутрішні води», «Ґрунти і земельні ресурси», «Рослинний покрив та тваринний світ». Саме тут доцільно пояснити їм значення такого поняття, як «моніторинг». Встановивши негативний вплив на довкілля антропогенного чинника, восьмикласники створюють презентації, складають звіти про свої дослідження, звертаються до місцевої влади зі своїм баченням вирішення даної проблеми [24].

Під час вивчення внутрішніх вод України необхідно використовувати місцевий матеріал, з яким учні вже знайомилися у попередні роки. Саме ця тема сприяє практичній природоохоронній діяльності та участі у Всеукраїнському конкурсі «До чистих джерел». Окрім того, в рамках конкурсу підлітки займаються інформаційно-просвітницькою діяльністю серед населення, висвітлюють свою діяльність у засобах масової інформації. Все це викликає в учнів почуття значимості їхньої роботи в природоохоронному напрямку та сприяє зростанню екологічної свідомості.

Вивчаючи ґрунти та земельні ресурси, обов'язковим елементом екологічної освіти є ознайомлення з ґрунтами своєї місцевості, їх використанням та сучасним станом. Вагомі екологічні знання формуються у восьмикласників під час вивчення розділу «Ландшафти і фізико-географічне районування», де вони ознайомлюються з особливостями взаємодії компонентів географічної оболонки у природно-територіальних комплексах, створенням та розміщенням природоохоронних територій, а також оцінюють

вплив господарської діяльності на довкілля в різних природних зонах України.

Вирішальне значення для екологічної освіти учнів має розділ «Природокористування». Адже при його вивченні розглядаються основні види забруднення довкілля в Україні та вплив екологічної ситуації на життєдіяльність населення. Також учитель мусить ознайомити своїх вихованців із законодавчими актами, що регулюють екологічну ситуацію та діяльність природно-заповідного фонду України.

У 8 класі значна кількість тем має прив'язку до місцевого матеріалу. Тож підлітки мають змогу не лише здобувати теоретичні знання з екології, а й брати безпосередню участь у вирішенні багатьох екологічних проблем свого краю.

9 клас. Україна і світове господарство. Згідно з новою програмою у 9 класі учні вивчатимуть господарство України та світу. Під час вивчення розділу «Природні ресурси світу та України» дев'ятикласники мають змогу аналізувати взаємодію суспільства і природи, прогнозувати наслідки нераціонального природокористування у зв'язку з обмеженістю природних ресурсів, пояснювати проблеми і перспективи використання природних ресурсів на сучасному етапі розвитку суспільства [25].

Курс географії в 10 класі «Географія: регіони та країни» (Навчальна програма 2022 р.) спрямований на формування в учнів знань про особливості населення й просторової організації господарської діяльності у регіонах світу та окремих країнах, умінь орієнтуватися у світових і регіональних соціально-економічних, суспільно-політичних, екологічних процесах.

Загальною метою географії в 10 класі є формування в школярів географічної картини світу на прикладі вивчення систем розселення та просторової організації економічної діяльності в окремих регіонах і країнах з урахуванням сучасних геополітичних, соціальних, економічних та екологічних аспектів. Мета реалізується через вирішення завдань, які передбачають формування екологічної грамотності старшокласників. Серед

яких: розкриття ролі географії у розв'язуванні економічних, екологічних і соціальних проблем суспільства; обґрунтування доцільності наукового підходу до природокористування, мотивування екологічно грамотної, здоров'я збережувальної поведінки [48].

Курс географії в 11 класі «Географічний простір Землі» (Навчальна програма 2022 р.) розкриває сутність географічної науки в цілому; інтегрує знання про природу, людину і господарську діяльність; формує в учнів чіткі уявлення про основні закономірності будови і розвитку географічної оболонки та загальні суспільно-географічні закономірності світу з метою забезпечення сталого розвитку.

Вивчення географії в 11 класі спрямовано на реалізацію наступних завдань, що забезпечать формування екологічних знань [48]: розуміння географічної оболонки як системи, її виникнення, функціонування, закономірності будови і розвитку (Географічна оболонка представлена як середовище життя людини і пов'язані з її діяльністю сучасні екологічні проблеми); оволодіння вміннями вирішувати комплексні завдання, що потребують виявлення географічної ситуації на конкретній території, моделювання природних, соціально-економічних і геоecологічних явищ і процесів з урахуванням просторово-часових умов і чинників; розвиток географічного мислення для орієнтації у проблемах територіальної організації суспільства, його взаємодії з природою; виховання патріотизму, толерантності до інших народів і культур, соціально-відповідального ставлення до навколишнього середовища під час повсякденної трудової і побутової діяльності; набуття компетентності в сферах елементарного геоecологічного моделювання і прогнозування.

Отже, виконання поставлених завдань відповідно до визначених тем Навчальної програми з географії сприятиме формування екологічних знань та навичок в учнів старшої школи.

2.2. Методика формування екологічної свідомості в процесі вивчення географії та в позакласній роботі

У процесі формування екологічної свідомості вагомим є формування методичних умов формування екологічної культури учнів – це сукупність певних взаємопов'язаних обставин педагогічного процесу, що обумовлюють ефективність формування досліджуваного особистісного утворення та перехід його на більш високий рівень сформованості в учнів під час вивчення географії.

Аналіз науково-педагогічних джерел з вивчення стану проблеми у шкільній практиці дозволила виокремити наступні методичні умови формування екологічної культури учнів:

- залучення учнів до систематичної екологічної діяльності задля формування екологічної свідомості й ціннісного ставлення до природи;
- урізноманітнення форм і методів навчання під час вивчення географії задля набуття учнями досвіду екологічно зорієнтованої діяльності, формування екологічної поведінки;
- забезпечення єдності навчальної і позакласної роботи з географії, спрямованої на формування екологічної культури учнів.

Методична умова передбачає залучення учнів до систематичної екологічної діяльності задля формування екологічної свідомості й ціннісного ставлення до природи.

М. Рогожа, зазначає, що нині «принципово важливим є усвідомлення того, що екологічна криза, це перш за все криза цінностей «...». Ставлення до природи є дзеркалом, у якому сучасна цивілізація мусить побачити кризу в системі цінностей, якими вона оперує» [39]. У зв'язку з цим, дуже важливо ще в школі розпочати формування усвідомлення учнями природи як універсальної цінності, як ціннісного середовища життєдіяльності власної особистості.

Завдання школи полягає у тому, щоб формувати у підростаючого покоління екоцентричну екологічну свідомість, усвідомлення цінності природи, відповідальне ставлення до неї. Відповідальне ставлення в системі стосунків «людина – природа» передбачає гармонійне співіснування усього живого, усвідомлення людства частиною природи, а не її господарем.

Формувати екологічну свідомість школяра можна за допомогою і таких методів як бесіда, диспут, дискусія тощо. Проте використання лише словесних впливів, на жаль, не може забезпечити набуття досвіду природоохоронної діяльності і повноцінного формування екологічної свідомості. Екологічні проблеми сприймаються гостріше, коли учні їх споглядають, беруть участь у їх вирішенні, а не тільки про них говорять.

Методична умова, це урізноманітнення форм і методів навчання під час вивчення географії задля набуття учнями досвіду екологічно зорієнтованої діяльності, формування екологічної поведінки.

Формуванню екологічної культури учнів, а також залученню їх до природоохоронної діяльності сприяє реалізація таких форм та методів [35]:

- індивідуальних, що включають роботу з науково-популярною літературою екологічного змісту, довідниками; підготовка доповідей, рефератів, проведення фенологічних спостережень тощо;
- групових, що можуть передбачати підготовку бюлетенів, стіннівок, екологічних іграх;
- колективних: еколого-географічні вечори, тижні екології, вікторини, конференції, лекції, екскурсії та ін.

Охарактеризуємо деякі форми, які на наш погляд найбільше сприятимуть формуванню екологічної культури учнів.

Формування екологічної культури в учнів на уроках географії є можливим проведення екскурсій (в природу, музеї тощо) та подорожей. Екскурсія – це одна з форм навчально-виховної роботи, яка дозволяє вивчати предмети чи явища у природних умовах [38]. Екскурсія побудована на принципах наочності, локальності та самостійності учнів сприяє вихованню в них

любіві до природи, розвитку пізнавального інтересу, формувати в учнів уявлення про прекрасне, розвивати здатність отримувати естетичне задоволення від сприймання краси природи, підтримувати інтерес до подальшого сприймання краси природи. Екскурсії розширяють кругозір школярів, вчать розглядати факти і явища оточуючої дійсності у їх взаємозв'язку та взаємодії, порівнювати їх, робити узагальнення та висновки на основі побаченого.

Підсумовуючи вищезазначене, відмітимо, що у методичному арсеналі вчителя, який організовує формування екологічної культури має бути значно більше форм як урочної так і позакласної роботи з географії, однак в межах кваліфікаційної роботи їх не можливо всі охопити.

Методична умова: забезпечення єдності навчальної і позакласної роботи з географії, спрямованої на формування екологічної культури учнів. Вважаємо, що цілісне формування екологічної культури (єдності екосвідомості й екоповедінки) можливе лише тоді, коли вчитель географії використовує можливості не лише уроків, а й позакласної роботи з географії.

Еколого-географічні вечори є однією з форм проведення, що передбачають інтерес до географії й екологічних проблем, розширюється світогляд учня, прищеплюються екологічні цінності, формуються екологічні потреби.

Під час участі в екологічних іграх учні набувають досвіду природоохоронної поведінки, під час позакласної діяльності, відбувається становлення їх активної життєвої позиції [33]. Обираючи ту чи іншу роль, учень не просто програє її, а проявляє себе у ній, виявляє рівень сформованості необхідних якостей, порівнює свою поведінку із поведінкою інших, аналізує, оцінює свої дії і своїх колег, здобуває важливий практичний досвід. Екологічні ігри максимально наближаючи умови навчання до реальних еколого-педагогічних ситуацій, виступають особливою формою організації навчально-пізнавального процесу, характерна особливість яких полягає у відсутності надлишкового самоконтролю, тривожності, побоювань.

Це актуалізує ту частину свідомості, яка керує стереотипами вчинків, дає можливість залучити особистість учня до дій, пов'язаних із самостійним пошуком рішень. Під час формування екологічної культури учнів доцільно використовувати дискусії, організовані обговорення різноманітних проблем, які можуть надати цим проблемам більшої значущості, викликати пізнавальний інтерес [32].

Останнім часом набуває популярності у шкільній практиці екологічний тренінг – форма спеціально організованого спілкування, під час якого відбувається зміна внутрішніх установок учнів, розширюються знання, з'являється досвід позитивного ставлення до природи, до себе в природі й загалом до довкілля та інші.

Вигідно вирізняється з-поміж інших така цікава форма формування екологічної культури учнів як усний журнал, для якого характерні широта і свіжість інформації, широке поле для самодіяльності і творчості школярів.

Формування екологічної культури – це крок до формування майбутньої еліти України, тому що від екологічної культури та свідомості майбутніх поколінь залежатиме майбутнє покоління України і всієї планети загалом. Тому школа покликана дати учням основи екологічних знань, сформувати екологічний стиль мислення, навчити правил екологічно доцільної поведінки та здорового способу життя, тобто виховувати екологічно культурну особистість.

Виховуючи в учнів екологічну культуру, доцільно використовувати такі методи, форми і методичні прийоми навчання, які [28]:

- стимулюють учнів до постійного отримання знань про навколишнє середовище;
- сприяють розвитку творчого мислення, умінню передбачати можливі наслідки природо перетворювальної діяльності;
- забезпечують розвиток дослідницьких умінь і навичок, навчають приймати екологічно доцільні рішення і самостійно здобувати нові знання;

- залучати учнів до практичної діяльності з розв'язання проблем навколишнього природного середовища.

Географія має величезні можливості для формування екологічної свідомості. Основна мета екологічної освіти формування екологічної свідомості і мислення на основі активної життєвої позиції. Вирішення сучасних екологічних проблем вимагає компетентного підходу, який включає природні, соціальні і гуманітарні науки, наближаючись, таким чином, до філософського рівня пізнання.

Зміст екологічної освіти комплексний, що включає ряд ідеологічних, наукових, етично-естетичних, правових, особово-світоглядних і практичних аспектів. Для їх реалізації в шкільному курсі склалися більш сприятливі умови, ніж в інших предметах. Останнє пояснюється перш за все тим, що цілі і задачі природно-наукової і екологічної освіти тісно взаємозв'язані між собою і доповнюють один одного. Мета екологічної освіти полягає ще і у формуванні відповідального відношення до природи, яке повинне стати найважливішим елементом в системі соціальних відносин майбутньої освіти подолати споживацький підхід до природи, впливаючи на всі аспекти свідомості: науковий, художній, етичний і правовий.

Цілісне уявлення про екологізацію шкільної географічної освіти дає виділення в його змісті провідних ідей. Навчання географії направлене на формування у школярів розуміння цілісності природи Землі, єдність її процесів, природного зв'язку і з нею людини, а також того, що будь-яка господарська діяльність людини і її поведінка в природі повинні бути злагодженими з її законами.

Зміст шкільного курсу географії сприяє формування і розвитку екологічної компетентності учнів, етичних норм і звичок поведінки в природі, ціннісних орієнтацій. Розвитку ціннісних орієнтацій сприяє виконання школярами практичних робіт оцінного характеру. Для екологічної освіти важливе значення мають роботи на місцевості за оцінкою характеру дії людини на оточуючу середовище, передбачені програмою. На їх основі у

школярів виробляється звичка правильно, критично оцінювати свою поведінку в природі, вчинки інших людей, вибрати лінію поведінки, відповідну законам природи і суспільства. Знання і дотримання учнями правил поведінки в природі під час екскурсій, туристичних і краєзнавчих походів свідчать про ступінь сформованості їх етичного вигляду.

На уроках географії та під час позакласної роботи, учні збагачуються новими естетичними враженнями, чому сприяють різноманітні засоби навчання (картини, кінофільми, діафільми і т.д.), що формують образи територій, різних об'єктів природи, розвиваючи у дітей емоційну сприйнятливості та естетичне сприйняття навколишнього середовища.

Розглянемо пріоритетні методи, що варто застосовувати при формуванні екологічної компетентності.

В екологічній освіті пріоритетними методами, вважають, методи ігрового активного навчання. Ділові ігри сприяють підвищенню інтересу до поставлених питань, кращому засвоєнню інформації, є важливим методичним прийомом, що дозволяє успішно вирішувати завдання природоохоронної освіти і виховання. Збуджуючи розумову активність, вони дають змогу учням ґрунтовні знання, набуті в результаті особистого досвіду; різноманітність думок з проблеми навчає сперечатися, відстоювати власну точку зору [39].

Метод екологічних проектів дає можливість формувати в учнів творчий підхід до пізнання природи, оцінки екологічної ситуації, виявляти, аналізувати та оцінювати вплив антропогенних факторів на навколишнє середовище, прогнозувати зміни, пропонувати своє вирішення екологічних проблем.

У розв'язанні цих проблем пріоритет належить формам позакласної роботи, оскільки вона має більше переваг порівняно з навчанням у класі. Вона набагато повніше враховує знання й інтереси школярів, їхні пізнавальні й інтелектуальні можливості, дає змогу застосовувати здобуті знання, набуті уміння й навички у практичній діяльності з охорони навколишнього

середовища. Важливо, що розширюються безпосередні контакти учнів з природою, і вони мають змогу побачити результати своєї роботи.

Участь у екологічних конкурсах різного рангу, проведення екологічних заходів, екологічних віталень та багатьох інших виховних заходів екологічної тематики сприяє формуванню відповідального ставлення учнів до природи та накопиченню власного досвіду розв'язання екологічних проблем довкілля. Віриться, що учні, які перейнялися екологічними проблемами, в майбутньому будуть грамотно поводитися у побуті, у природі та виробництві. Сформовані екологічні компетенції та набуті в школі знання допоможуть бережно ставитися до природи та жити в гармонії з нею [39].

Етапи шкільного навчання, вікові можливості учнів, реальні умови соціального і природного оточення, все це обумовлює характер відносин школярів до природи, що формуються, їх діяльність по скороченню і зменшенню навколишнього середовища. Психолого-педагогічні основи екологічної освіти і виховання школярів розробляються з врахуванням: вікових особливостей учнів, виражаються у взаємозв'язку мислення, пам'яті, уваги і успішності напрями їх свідомості на дотримання етичних і цивільних норм суспільства і оптимізації навколишнього середовища [44].

Сучасний екологічний стан довкілля в Україні викликає необхідність радикальних змін й переосмислення змісту та організації екологічної освіти й виховання, природоохоронної, натуралістичної, експериментально-дослідницької діяльності учнівської молоді [48].

Вплив суспільства на довкілля здійснюється через повсякденну побутову діяльність і погані звички, що нерідко призводять до екологічного лиха. Не у всіх населених пунктах, особливо у сільській місцевості, наявні смітники. Відсутні договори на вивезення побутових відходів та постачальники послуг.

Мною, як вчителем географії закладу загальної середньої освіти, що сприяє екологічному вихованню учнів, формуванню екологічної свідомості у школярів, здійснюється й активна громадська позиція (Додаток А).

Передусім, щоб уникнути незаконних сміттєзвалищ, населені пункти, котрі мають можливість з послуг вивезення відходів повинні активізуватися і привчитися до порядку (Додаток Б).

Маючи активну позицію та помічників ми разом прибирали засмічену територію Білокриницької територіальної громади, де серед сміття виявили багато інформації (квитанції, зошити та інше), що й вказувала на «власника сміття». Популяризувати у соціальних мережах та групах, щоб проявити свідомість в інших людей (Додаток В). Місцевим самоврядуванням передбачений такий пункт як завдані збитки для екології й цим передбачений штраф. Провівши експеримент на дуже засміченій ділянці, яким виявився дитячий майданчик, зрозуміло, що більшість людей та дітей розкидають сміття й тому, що не має елементарного смітника (Додаток Г). Звісно місцеве самоврядування також повинно сприяти поліпшенню екологічної ситуації. Протягом шести місяців з активними мешканцями плануємо встановити більше десятка смітників.

Вагомими є екологічна культура та манера вихованості суспільства, тому такою важливою складовою освіти є екологічна освіта на уроках. Вирішення багатьох екологічних проблем, особливо на місцевому рівні, лежить у площині зміни побутових звичок і стилю повсякденної діяльності кожної людини. Цей процес тісно пов'язаний з умінням кожної особистості, оцінюючи рівень безпечності, щодня свідомо обирати ті допоміжні побутові засоби, що здійснюють мінімальний вплив на довкілля й на здоров'я, формуючи екологічну компетентність [47].

2.3. Екологічна компетентність як показник якості екологічної освіти

Формування екологічної свідомості населення є важливим при вихованні суспільства в умовах сьогодення. Визначається значимість не лише базису теоретичних знань, а й етико-екологічної позиції й

відповідальності людини, що можна трактувати, як якісні зміни у екологічній освіті.

З другої половини ХХ ст. екологічна проблема належить до числа глобальних, що охоплюють за своїми масштабами і значимістю всю планету. Екологічні негаразди, як і погіршення стану здоров'я людей внаслідок антропогенних змін довкілля стали атрибутом сучасності.

У тій екологічній ситуації, в якій перебуває Україна, особливо під час війни, ми не маємо права виховувати споживацьке ставлення до природи

Роль освіти у формуванні екологічної свідомості визначається як унікальна. Освіта закладає в індивіда підвалини екологічних знань, формує наукову картину світу, науковий світогляд, фундаментальні цінності й орієнтації. В основі екологічної культури лежить екологічна діяльність, яка передбачає наявність у людини екологічних знань, високої екологічної свідомості, екологічних переконань, а також практичних дій. Формування та подальший розвиток екологічної свідомості українців може стати основою самоусвідомлення в сучасному світі, базисом національної самоідентифікації, допоможе зміцнити й зберегти цілісність українського народу, забезпечить взаємозв'язок й спадкоємність поколінь. Саме через освіту, науку, культуру, суспільство може вийти за межі індустріального й навіть постіндустріального мислення, розробити і впровадити принципово новий підхід, який базувався б на гармонії людських, природних і техніко-технологічних пріоритетів [39].

Важливим завданням сучасної школи є екологічне виховання та формування ключових компетентностей екологічної думки в учнів.

Екологічна криза спонукає до переосмислення відносин у системі «природа - людина – суспільство», диктує потребу формування екологічно компетентної особистості. Складові екологічної компетентності визначені у «Концепції екологічного виховання», «Концепції національного виховання», Законі України «Про освіту», законі України «Про вищу освіту» та ін.

Поняття компетентності є більш широким утворенням, ніж «знання, вміння й навички». Водночас рівень компетентності особистості не може бути зведений лише до набуття певної сукупності знань, досвіду, цінностей тощо. Компетентність належить до сфери умінь та якостей особистості й формується на основі опанування змісту програмного матеріалу й набуття певного життєвого досвіду у суспільстві [36].

Формування екологічної компетентності відбувається у процесі екологічної освіти й відповідно покликане слугувати провідником екологічної культури у змісті освіти, створює мотивацію для ціннісної орієнтації у навчальних конструктах.

Екологічна компетентність як психолого-педагогічна категорія може розглядатися у рамках життєвої компетентності, який стосується широкого спектру взаємодії особистості і навколишнього середовища. У психолого-педагогічній літературі екологічна компетентність розглядається як [36]:

- прояв екологічної культури в її «зоні відповідальності», тобто тієї частини довкілля, в якій кожна конкретна людина здійснює власну діяльність і тому може реально впливати на її стан;

- здатність особистості до ситуативної діяльності у побуті й природному оточенні, коли здобуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в уміння приймати рішення й виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля;

- здатність застосовувати екологічні знання й досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем та відповідальності за екологічні наслідки власної професійної діяльності.

Екологічна культура складається з трьох взаємопов'язаних складових: екологічних знань, екологічних переконань, екологічної діяльності. Це визначає форми і методи діяльності, спрямовані на накопичення екологічних

знань, формування екологічних переконань та необхідних умінь в умовах позакласної діяльності. Складові екологічної культури (Таблиця 2.1.).

Таблиця 2.1.

Складові екологічної культури [36]

Складові екологічні культури	Характеристика
накопичення екологічних знань	<ul style="list-style-type: none"> - дослідження учнями досвіду природоохоронної роботи (анкети, бесіди, випуск, стінгазети з біології та хімії); - оволодіння знаннями про екологічну ситуацію в Україні (бесіди, екскурсії, відеофільми); - ознайомлення з традиціями культури природокористування нашого народу; - оволодіння знаннями про охорону рослин та тварин (екопрогулянки, агітбригади)
становлення екологічних переконань	<ul style="list-style-type: none"> - через диспути, обговорення, дискусії, утвердження власної позиції у класі, школі, за допомогою конкретних справ, пов'язаних з екологією, формується переконання в тому, що до природи треба ставитися відповідально, берегти все живе; - розв'язувати екологічні проблеми можна тільки спільними зусиллями на основі знань законів природи
екологічна діяльність	<ul style="list-style-type: none"> - природоохоронну діяльність (ведення щоденників спостереження за природою, догляд за кімнатними рослинами, клумбами біля школи, конкретна трудова діяльність під час екодесантів); - біологічна розвідка околиць, польові ігри на природі «Як посадити сад», «Як розбити квітник»; - пропагандистську діяльність: розповіді про природу рідного краю, складання пам'яток, біологічних анкет, інформаційних листівок; - ігрові форми діяльності: конкурси, конкурси-аукціони (на знання якої-небудь теми, пов'язаної з природою); - проекти з охорони навколишнього середовища, конкурс розповідей про рослини, тварини; вікторини, ігри-екскурсії, пізнавальні екскурсії, рольові ігри

Важливо виховати особистість, здатну бачити, відчувати і передбачати стан довкілля, вміти зберегти й відновити його, розуміти місце людини в ньому. Формування екологічних компетентностей має бути безперервним процесом, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Проте її центральною ланкою є школа, оскільки саме за шкільних років формування особистості відбувається найінтенсивніше, тому екологічна освіта є творчим процесом, пов'язаним з розвитком, самоутвердженням і самовираженням особистості [36].

У школі учням пропонується найбільший обсяг відомостей з екологічних проблем, розгляд та вирішення яких сприяє накопиченню знань.

Екологічне навчання на уроках не в повній мірі забезпечує становлення у школярів бережливого ставлення до природи. Недостатнє знання природних компонентів і їх взаємозв'язків робить школярів дещо байдужими і безвідповідальними щодо навколишнього середовища. Тому важливо забезпечити екологічне навчання школярів шляхом безпосереднього контакту з навколишнім середовищем. При цьому необхідним є процес екологізації всього навчального процесу, активізація екологічної діяльності у позакласній роботі [38].

Екологічне виховання підрастаючого покоління сьогодні стало нагальною потребою суспільства. Причини та наслідки негативних екологічних ситуацій, можливість і необхідність подолання екологічної кризи – ці питання є обов'язковою складовою шкільної екологічної освіти.

Екологічна компетентність виступає передумовою збереження здоров'я. Адже першочерговою потребою кожного індивіда як елемента людської популяції є здоровий сон організму в поєднанні зі здоровим, екологічно безпечними умовами природного оточення. Людина і біосфера у своєму взаємозв'язку являють складну екологічну систему, складові частини яких визначають структуру та інтенсивність різних екологічних залежних паталогій [36].

Сьогодні екологічна компетентність стає безсумнівною та обов'язковою ознакою культури. Людське ставлення до природного довкілля передбачає не тільки раціональне, грамотне використання сил і ресурсів природи, а й відповідальність за найвіддаленіші результати цього використання. Подолання екологічної кризи залежить не тільки господарсько-економічної діяльності людей, а й від морального вдосконалення людини, культури її відносин із природою та іншими людьми.

Екологічна компетентність виступає визнаним у світі критерієм та інтегрованим показником якості екологічної освіти і вбирає результати навчання, систему ціннісних орієнтацій.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 2

У другому розділі розкрито методологічні засади впровадження екологічної культури в навчально-виховний процес й роль шкільної географії у формуванні екологічної свідомості учнів.

Проаналізовано умови формування екологічної культури учнів та складові екологічної культури, розкриті форми й методи екологічної культури учнів.

Шкільний курс географії сприяє формуванню і розвитку екологічної компетентності. Починаючи вивчення географії в учнів формується бережне ставлення до природи та надр Землі, чистоти водних об'єктів, проблему і перспективу використання природних ресурсів, вплив людини на природне збереження довкілля, шляхи вирішення екологічних проблем.

В екологічній освіті пріоритетними методами є методи ігрового активного навчання, ділові ігри сприяють підвищенню інтересу до поставлених питань, кращому засвоєнню інформації, є важливим методичним прийомом. Метод екологічних проектів дає можливість формувати в учнів творчий підхід до пізнання природи, оцінки екологічної ситуації. Уроки географії та формування екологічної культури не можливе без еколого-географічних вечорів, екскурсій, проведення спостережень, вирішення екологічних проблем тощо. Участь в даних заходах дозволяє учням проявляти активну позицію, виявляти рівень сформованості, необхідних якостей, оцінювання своїх дій, колег.

Мною, як вчителем географії закладу загальної середньої освіти, що сприяє екологічному вихованню учнів, формуванню екологічної свідомості у школярів, здійснюється й активна громадська позиція.

Формування екологічної свідомості населення є важливим при вихованні суспільства в умовах сьогодення. Важливим завданням сучасної школи є екологічне виховання та формування ключових компетентностей екологічної думки в учнів. Екологічна компетентність як психолого-

педагогічна категорія може розглядатися у рамках життєвої компетентності, який стосується широкого спектру взаємодії особистості і навколишнього середовища.

Отже, екологічна культура складається з трьох взаємопов'язаних складових: екологічних знань, екологічних переконань, екологічної діяльності. Це визначає форми і методи діяльності, спрямовані на накопичення екологічних знань, формування екологічних переконань та необхідних умінь в умовах позакласної діяльності

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTI ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ ТА В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

3.1. Загальна стратегія дослідження екологічної культури учнів 10-11 класів.

Представлено результати емпіричних досліджень з метою встановлення початкового рівня сформованості екологічної культури старшокласників на уроках географії до формувальних впливів.

Дослідження проводилось з учнями 10-11 класів віком 16-17 років Білокриницького ліцею Білокриницької сільської ради Рівненського району Рівненської області. Загальна вибірка становила 25 осіб.

Мета та предмет емпіричного дослідження передбачали реалізацію наступних завдань:

- 1) визначення етапів для проведення емпіричного дослідження;
- 2) підбір методів дослідження, що відповідають меті та предмету дослідження,
- 3) проведення емпіричного дослідження;
- 4) обробка наукових даних, які були отримані в ході емпіричного дослідження за допомогою методів математичної обробки статистичних даних, аналіз та інтерпретація отриманих даних;
- 5) розробка та апробація методики формування екологічної культури учнів на уроках географії та в позакласній роботі

На першому етапі була теоретично з'ясована досліджувана проблема та стан її сучасного розв'язання у науковій літературі; підібрані методичні та інструментальні прийоми; обрані засоби для статистичної обробки отриманих результатів, визначені час і процедура поетапного проведення експерименту.

Розв'язуючи друге завдання, нами був зроблений пошук методик і методів, що відповідають меті, предмету і задачам дослідження. У методичний комплекс увійшли наступні методи: теоретичні (синтез, аналіз, узагальнення й систематизація наукових даних з даної проблеми) та емпіричні (бесіда «Екологічна культура», спостереження, тестування – «Тест для виявлення сформованості екологічної культури учнів» Є. Асафової, Ю. Саунової – для визначення початкового рівня екологічної культури учнів.

Третій етап – діагностичний, було проведено дослідження та зібрані початкові дані.

Четвертий етап – аналітичний, передбачав кількісний та якісний аналізи одержаних результатів. Даний етап здійснювався з допомогою узагальнення, систематизації і представлення результатів у вигляді таблиць та діаграм.

П'ятий етап. Інтерпретація результатів. Підведення підсумків. Проведення бесіди здійснювалась у двох напрямках:

1) просвітницька робота з учнями щодо поглиблення екологічних знань, розкриття цінності природи шляхом організованих спостережень, які дають змогу усвідомити унікальність світу природи та сформувати позитивне відношення до екології навколишнього середовища, заохочення до природоохоронної діяльності;

2) методична робота, що охоплювала: а) комплекс уроків географії екологічного спрямування з використанням засобів, прийомів, методів розвитку екологічної свідомості та поведінки; б) комплекс виховних годин, виховних заходів, тренінгів, екскурсій, які спрямовані на формування екологічної культури старшокласників.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Аналізуючи наукову літературу усвідомлюєш, що ідея формування нової екологічної культури учнів досить широко представлена у працях

науковців, тому виникає необхідність вивчення саме практичного стану досліджуваної проблеми.

Задля цього було проведено емпіричне дослідження рівня сформованості екологічної культури учнів на у роках географії та в позакласній роботі на базі Білокриницького ліцею Білокриницької сільської ради Рівненського району Рівненської області (2022-2023 рр.) Дослідженням було охоплено учнів 10 -11 класів.

Для дослідження вихідного рівня екологічної культури було застосовано метод опитування. В опитуванні була використана методика Є. Асафовой, Ю. Саунової, адаптована відповідно до предмету дослідження.

«Тест для виявлення сформованості екологічної культури учнів». Під час участі у тестуванні учням пропонується шляхом самооцінки оцінити за 5-ти бальною шкалою (від 0 до 5) ступінь виявлення якостей поданих у таблиці 3.1., давши відповідь на запитання.

Дана методика включає три основні складники екологічної культури: ціннісно-мотиваційний, операційно-діяльнісний, інформаційно-когнітивний.

Ціннісно-мотиваційний складник екологічної культури виконує спонукальну функцію, що реалізовується в особистому сприйнятті екологічних проблем, виробленні певних стратегій. Сміслові навантаження ціннісно-мотиваційного складника зумовлене екологічними знаннями, сенсом, мотивами, метою, емоціями, відношенням і інтересом до екологічних знань. Мотиваційний компонент відображає усвідомлену готовність здійснювати екологічну діяльність на основі принципів комплексного підходу в контексті ідей стійкого розвитку, що включає цивільну відповідальність за стан навколишнього середовища, а також глибоку переконаність у необхідності здійснення природоохоронної діяльності [40].

Інформаційно-когнітивний складник являє собою сукупність теоретичних положень, отриманих на основі зібраної та проаналізованої інформації про взаємодію суспільства і природи, які і складають у цілому екологічну картину світу. Окрім того, до його складу входить вся інформація

про стан оточуючого середовища, а також бажання та потреба постійно поновлювати знання про навколишнє середовище.

Операційно-діяльнісний складник включає готовність та виявлення активності при здійсненні природоохоронної діяльності, участь та організація заходів екологічного спрямування на основі власної ініціативи [40].

Обробка результатів відбувалась наступним чином, визначається рівень розвитку кожного з складників екологічної культури особистості на основі загальної кількості балів. Відповідно до результатів визначається три рівні екологічної культури – низький, середній й високий.

Для визначення загального рівня сформованості екологічної культури учнів обраховується середнє значення суми балів кожного складника досліджуваної культури.

Низький рівень екологічної культури *стосовно ціннісно-мотиваційного* складника передбачає несформовані екологічні ціннісні орієнтації, недостатня мотивація у бережному ставленні до природи, відсутність установки на взаємовигідне співіснування природи й людини, що ґрунтується на принципах гуманізму. Середній рівень свідчить про наявність переконань, адекватних екологічним знанням, взаємозумовленість екологічних ціннісних орієнтацій, які, однак, не завжди реалізуються у вчинках. Високий рівень передбачає сформовану систему переконань, ціннісних орієнтацій, що спонукають до оволодіння новими екологічними знаннями й реалізації їх у діяльності, заснованій на гуманному ставленні людини до природи [39].

Низький рівень екологічної культури *стосовно інформаційно-когнітивного складника* свідчить про недостатньо розвинені екологічні інтереси, наявність часткових екологічних понять і знань, які не реалізуються в повсякденному житті й творчій роботі. Середній рівень свідчить про наявні екологічні інтереси та уявлення, усвідомлення важливості взаємодії між суспільством і природою. Високий рівень передбачає єдність системи екологічних інтересів, уявлень та ступінь їх реалізації у житті та на практиці.

Низький рівень екологічної культури *стосовно операційно-діяльнісного складника* є свідченням пасивності особистості, участі в екологічних заходах лише за вимоги навчального закладу. Середній рівень свідчить про активну участь в екологічних заходах, засновану на активній позиції особистості відповідно до екологічних переконань та цінностей. Високий рівень передбачає високу активність в екологічних заходах на основі власної ініціативи [39].

Тест для виявлення сформованості екологічної культури учнів» на основі методики Є. Асафової, Ю. Саунової, адаптований до специфіки нашого дослідження) проводився на базі Білокриницького ліцею для учнів 10-11 класів віком 16-17 років. Перед початком діагностичної роботи було встановлено контакт з учасниками дослідження. Всі респонденти були налаштовані позитивно на участь в дослідженні, їм було цікаво дізнатися підсумок роботи. Всі інструкції були повністю дотримані, що дало можливість об'єктивно інтерпретувати результат (текст методики та заповнені респондентами бланки відповідей представлені у Додатку Д).

Проведена діагностична робота з учнями виявила наступні особливості рівня сформованості екологічної культури учасників дослідження. В табл. 3.1. та 3.2. представлені кількісні показники результатів.

Оброблення результатів тесту відбувалося таким чином. На основі загальної суми набраних балів визначався рівень розвитку кожного з складників екологічної культури особистості. Відповідно до результатів визначався загальний рівень сформованості екологічної культури учнів, додавалися відповіді під кожним балом та визначався відсоток.

Таблиця 3.1.

Розподіл рівня розвитку екологічної культури серед учасників дослідження 10 класу Білокриницького ліцею

Складник екологічної культури	Рівень екологічної культури	10 клас (10 учнів)
Ціннісно-мотиваційний	Середній рівень «хочу»	(13 балів) 36%
Інформаційно-когнітивний	Середній рівень «хочу»	(14 балів) 39%
Операційно-діяльнісний	Низький рівень «треба»	(9 балів) 25%

Таблиця 3.2.

Розподіл рівня розвитку екологічної культури серед учасників дослідження 11 класу Білокриницького ліцею

Складник екологічної культури	Рівень екологічної культури	11 клас (15 учнів)
Ціннісно-мотиваційний	Середній рівень «хочу»	(17 балів) 36%
Інформаційно-когнітивний	Середній рівень «хочу»	(16,5 балів) 35%
Операційно-діяльнісний	Середній рівень «хочу»	(13,3 балів) 29%

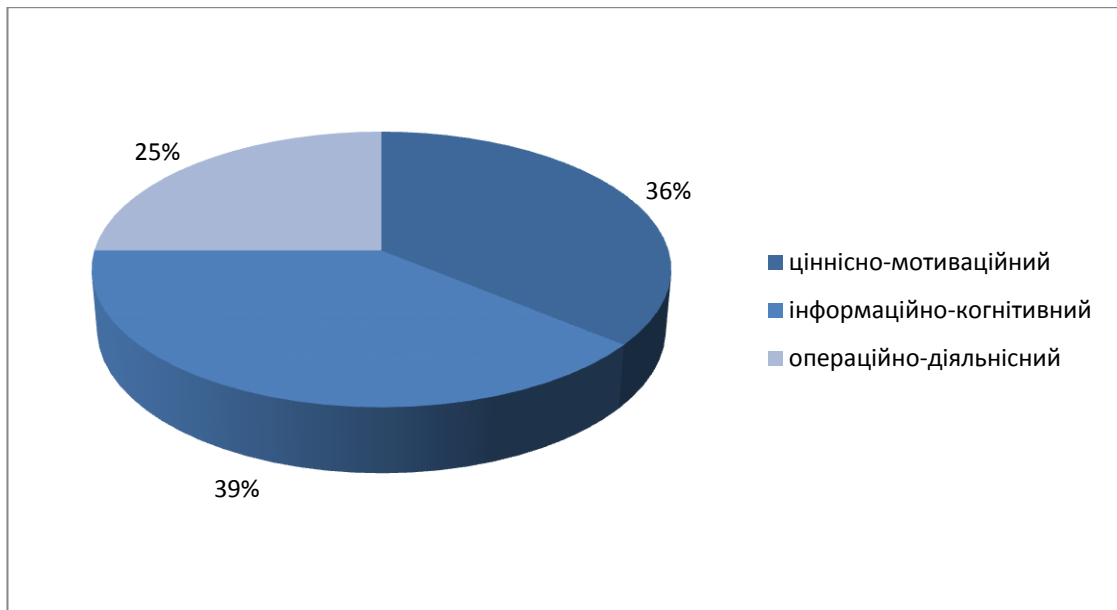

Рис. 3.1. Розподіл рівня розвитку екологічної культури серед учнів 10 кл. Білокриницького ліцею за складниками екологічної культури

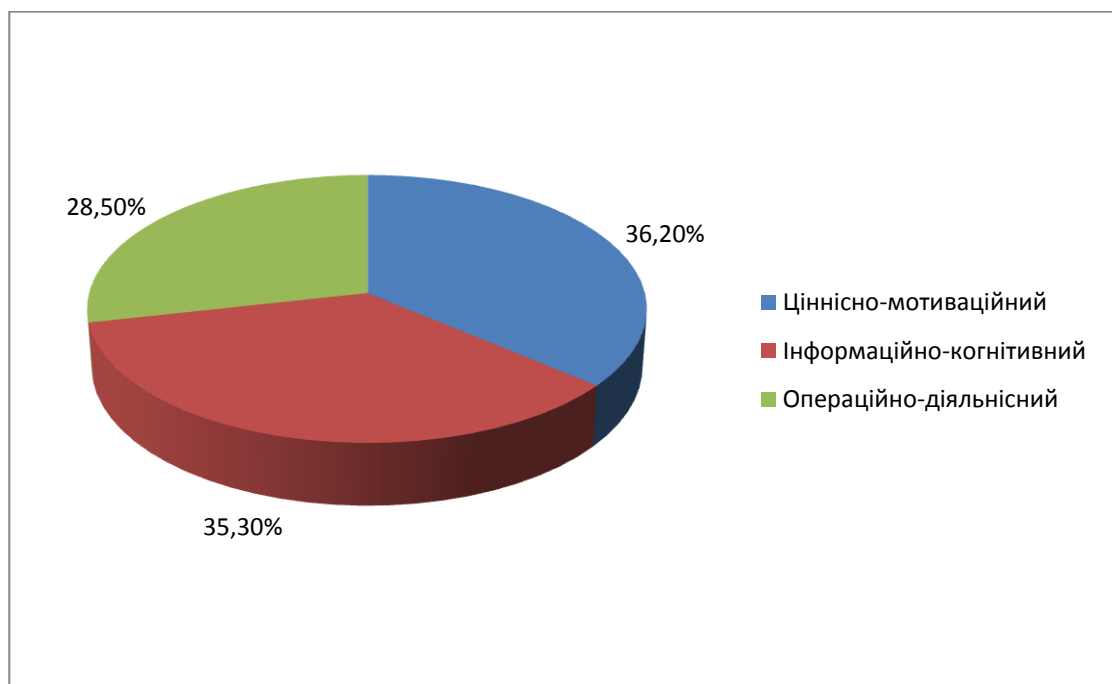

Рис. 3.2. Розподіл рівня розвитку екологічної культури серед учнів 11 кл. Білокриницького ліцею за складниками екологічної культури

Аналіз проведеного анкетування, засвідчує, що рівень розвитку екологічної культури серед учнів, до прикладу 11 класу Білокриницького

ліцею визначено як середнього рівня. У рамках ціннісно-мотиваційного складника середній рівень розвитку екологічної культури припускає наявність переконань, адекватних екологічним знанням, взаємозумовленістю екологічних ціннісних орієнтацій, що не завжди реалізуються у вчинках. Інформаційно-когнітивний складник екологічної культури у рамках проведеного нами дослідження теж визначено на достатньому рівні, що засвідчує про екологічні інтереси та уявлення, усвідомлення важливості взаємодії між суспільством і природою. Операційно-діяльнісний складник екологічної культури для учнів 11 класу визнано як середній, тобто для учнів характерна активна участь в екологічних заходах, заснованою на активній позиції особистості відповідно до екологічних переконань та цінностей.

Проведене анкетування серед учнів 10 класу свідчить про низький рівень екологічної культури за операційно-діяльнісним показником. тобто характерна пасивність особистості, участь в екологічних заходах бере лише за ініціативи педагога.

Аналізуючи відповіді на запитання серед учнів 10 та 11 класів результати були наступними (Додаток Е, І):

Чи властиве почутті відповідальності за збереження навколишньої природи? 70% учнів 10 кл. мають середнє почуття відповідальності, в той час учні 11 класу 67% мають високе почуття відповідальності.

Якою мірою неприпустимо для Вас брати участь у пікніку на території заповідника? Відповіді учнів різняться, 40% десятикласників вважають, що не припустимо брати участь у пікніку на території заповідника, та інші 40% мають низький та середній рівень екологічної культури та взяли б участь, в той же час учні одинадцятого класу віддали по 20 % на низький, середній та високі рівні.

Як часто в дружньому колі Ви обговорюєте проблеми, пов'язані з погіршенням екологічної ситуації? Мають низький рівень екологічної культури учні 10 класу понад 70% і питання екологічної культури в дружньому колі практично не обговорюють, в той же час учні 11 класу

підходять до цього питання трішки свідоміше та віддали по 40% низькому і середньому рівню.

Наскільки важливим, на Вашу думку, є розвиток суспільного екологічного руху в навчальному закладі?

Учні 10 класу мають 60 % середній рівень та 30% високий, щодо важливості суспільно економічного руху в навчальному закладі. Натомість учні 11 класу мають іншу думку та відсоткове співвідношення трохи інше, а саме - 67 % мають високий та 20% середній рівень.

Наскільки значущим для Вас є отримання позитивного емоційного настрою від спілкування з природою?

Сучасний вплив гаджетів повпливав на це питання докорінно, адже учні 10 класу 60 % не отримують позитивного настрою від спілкування з природою, лише 40% мають середній рівень задоволення. Натомість одинадцятикласники 53 % отримують задоволення від спілкування з природою, 33 % мають середній рівень задоволення та 20 % не отримують позитивного настрою від спілкування з природою.

Як Ви оцінюєте власні екологічні знання? Учні 10 класу 20 % з яких мають низькі екологічні знання, 40% – середні, та 40% - високі. Щодо учнів 11 класу, то тестування показує схожий результат, а саме – 20 % низький рівень, 47 % середній та 33 % високий рівень.

Наскільки необхідними є для Вас поглиблення й розширення своїх екологічних знань? 30 % десятикласників вважають, що їм не потрібні поглиблені екологічні знання і мають низький рівень, 50 % – середній, та 20 % високий рівень. Натомість учні 11 класу мають 13 % - низький, 27% – середні та 60 % високі рівні.

Чи вважаєте Ви, що погіршення стану навколишнього середовища негативно впливає на Ваше здоров'я?

Учні 10 класу на це запитання мають такі рівні: 10 % низький, 50% середній та 40 % високі рівні. Трохи інші показники в 11 класу: 7 % низький, 7 % середній та 86 % високі рівні.

Як часто Ви використовуєте екологічні знання й уміння в повсякденному житті (не збираєте гриби й лікарські трави уздовж доріг, не спалюєте пластиковий посуд)? На дане питання відповіді різняться, 70 % десятикласників мають середній рівень, 10 % – низький та 20 % – високий. Що стосується учнів 11 класу, то 20 % мають низький рівень, 34% – середній та 66% – високий.

Як часто Ви читаете статті в періодичній пресі або наукових виданнях, присвячені обговорюванню екологічних проблем? Знову ж таки наше сьогоднішнє показує те, що учні не дуже люблять читати. Учні 10 класу мають 60% низького рівня, 20 % – середнього та 10% – високого. Ситуація в 11 класі не сильно відрізняється і має такі показники: 74 % – низький, 26 % – середні рівні.

Як часто Ви берете участь в екологічних рейдах, екологічних заходах вихідного дня? В даному питанні дивлячись результати невітніші і примушують серйозно задуматися про важливість екологічного виховання. Учні 10 класу мають низький рівень – 90%, та відповідно 10 % – середній. Стосовно учнів 11 класу, то низький рівень мають 74 %, 20 % – середній та 6 % високий.

Якою мірою за останні 2-3 роки у Вас зросло бажання брати участь в екологічних заходах школи? В даному питанні ми бачимо пасивність учнівської молоді 10 класу, 70 % мають низький рівень і тільки 30 % – середній. Щодо учнів 11 класу, то ситуація виглядає наступним чином: по 40 % мають низький та середній рівень і лише 20 % – високий.

Якщо Ви станете свідком екологічної діяльності, екологічної катастрофи, якою мірою Ваша позиція буде активною і принциповою (підпис у колективному зверненні, участь у марші протесту)?

Результати тестування показали, що учні 10 класу мають низький рівень лише 20 % , середній рівень – 30 %, та високий – 50 %. В одинадцятикласників спостерігається падіння у відсотковому співвідношенні, а саме: 27 % – низький, 40 % – середній, та 33 % – високий рівень.

Як часто Ви перешкоджаєте неекологічній поведінці оточуючих, а також Ваших друзів (збору рідкісних рослин, первоцвітів навесні, організації несанкціонованих смітників тощо)?

Знову ж таки бачимо пасивність в учнівській молоді, 60 % десятикласників мають низький рівень, 30 % – середній і лише 10 % – високий. Щодо учнів 11 класу, то результати трошки кращі, 34 % - низький, 20 % – середній та 46 % – високий.

Як часто Ви є ініціатором екологічних заходів? Заключне питання в тестуванні, яке показує байдужість та екологічне виховання нашої молоді. Учні 10 класу мають низький рівень у 90 % опитаних і лише 10 % – високий. Одинадцятикласники мають 80 % – низький рівень, 13 % – середній.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У розділі здійснено емпіричне дослідження рівня сформованості екологічної культури учнів на уроках географії та в позакласній роботі. Висвітлена загальна стратегія дослідження екологічної культури учнів 10-11 класів. Дослідження проводилось з учнями 10-11 класів віком 16-17 років Білокриницького ліцею Білокриницької сільської ради Рівненського району Рівненської області.

Для дослідження вихідного рівня екологічної культури було застосовано метод опитування. В опитуванні була використана методика Є. Асафової та Ю. Саунової, адаптована відповідно до предмету дослідження: тест для виявлення сформованості екологічної культури учнів. Дана методика включає три основні складники екологічної культури: ціннісно-мотиваційний, операційно-діяльнісний, інформаційно-когнітивний.

У рамках ціннісно-мотиваційного складника середній рівень розвитку екологічної культури припускає наявність переконань, адекватних екологічним знанням, взаємозумовленістю екологічних ціннісних орієнтацій, що не завжди реалізуються у вчинках. Інформаційно-когнітивний складник екологічної культури у рамках проведеного нами дослідження теж визначено на достатньому рівні, що засвідчує про екологічні інтереси та уявлення, усвідомлення важливості взаємодії між суспільством і природою. Операційно-діяльнісний складник екологічної культури для учнів 11 класу визнано як середній, тобто для учнів характерна активна участь в екологічних заходах, заснованою на активній позиції особистості відповідно до екологічних переконань та цінностей.

Представлено результати досліджень. Рівень екологічної культури учнів 10-11 класів Білокриницького ліцею визначено як середній.

ВИСНОВКИ

Екологічна культура трактується як рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу й оцінка свого місця у світі, ставлення людини до світу.

Зорієнтована на природне довкілля і внутрішній світ людини, спрямована на створення бажаного устрою в природі і на виховання високих гуманістичних життєвих цінностей та орієнтирів у людському житті. Висвітлено сучасні тенденції екологічної освіти й розкрито роль екологічної освіти та виховання на уроках географії та в позакласній діяльності.

Екологічна культура виступає інтегральною категорією когнітивного, емоційно-естетичного, ціннісного та діяльнісного компонентів.

Питання екологічна освіти є надзвичайно актуальною соціально-економічною і психолого-педагогічною міжнародною проблемою, яка спрямована на формування у широких верств населення екологічної культури, найважливішою ознакою якої є відповідальне ставлення особистості до навколишнього середовища. Основною метою екологічної освіти є формування фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтується на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності та навичок у школярів.

Екологічна освіта та виховання на уроках географії та в позакласній діяльності є пріоритетною в сучасній освіті. Найважливіше завдання вчителя географії – сформувати відповідальне і обережне ставлення до природи у підростаючого покоління. Шкільний предмет географії займає особливе місце у вихованні екологічної культури школярів, тому що включає: систему екологічних ціннісних орієнтацій; систему знань про екологію; систему норм і правил в ставленні до природи; навички природньо-дослідницької діяльності та охорони природи.

Розкрито методологічні засади впровадження екологічної культури в навчально-виховний процес й роль шкільної географії у формуванні екологічної свідомості учнів.

Проаналізовано умови формування екологічної культури учнів та складові екологічної культури, розкриті форми й методи екологічної культури учнів.

Шкільний курс географії сприяє формуванню і розвитку екологічної компетентності. Починаючи вивчення географії в учнів формується бережне ставлення до природи та надр Землі, чистоти водних об'єктів, проблему і перспективу використання природних ресурсів, вплив людини на природне збереження довкілля, шляхи вирішення екологічних проблем.

В екологічній освіті пріоритетними методами є методи ігрового активного навчання, ділові ігри сприяють підвищенню інтересу до поставлених питань, кращому засвоєнню інформації, є важливим методичним прийомом. Метод екологічних проєктів дає можливість формувати в учнів творчий підхід до пізнання природи, оцінки екологічної ситуації. Уроки географії та формування екологічної культури не можливе без еколого-географічних вечорів, екскурсій, проведення спостережень, вирішення екологічних проблем тощо. Участь в даних заходах дозволяє учням проявляти активну позицію, виявляти рівень сформованості, необхідних якостей, оцінювання своїх дій, колег.

Мною, як вчителем географії закладу загальної середньої освіти, що сприяє екологічному вихованню учнів, формуванню екологічної свідомості у школярів, здійснюється й активна громадська позиція.

Формування екологічної свідомості населення є важливим при вихованні суспільства в умовах сьогодення. Важливим завданням сучасної школи є екологічне виховання та формування ключових компетентностей екологічної думки в учнів. Екологічна компетентність як психолого-педагогічна категорія може розглядатися у рамках життєвої компетентності, який стосується широкого спектру взаємодії особистості і навколишнього середовища.

Отже, екологічна культура складається з трьох взаємопов'язаних складових: екологічних знань, екологічних переконань, екологічної

діяльності. Це визначає форми і методи діяльності, спрямовані на накопичення екологічних знань, формування екологічних переконань та необхідних умінь в умовах позакласної діяльності

Здійснено емпіричне дослідження рівня сформованості екологічної культури учнів на уроках географії та в позакласній роботі. Висвітлена загальна стратегія дослідження екологічної культури учнів 10-11 класів. Дослідження проводилось з учнями 10-11 класів віком 16-17 років Білокриницького ліцею Білокриницької сільської ради Рівненського району Рівненської області.

Для дослідження вихідного рівня екологічної культури було застосовано метод опитування. В опитуванні була використана методика Є. Асафової та Ю. Саунової, адаптована відповідно до предмету дослідження: тест для виявлення сформованості екологічної культури учнів. Дана методика включає три основні складники екологічної культури: ціннісно-мотиваційний, операційно-діяльнісний, інформаційно-когнітивний.

У рамках ціннісно-мотиваційного складника середній рівень розвитку екологічної культури припускає наявність переконань, адекватних екологічним знанням, взаємозумовленістю екологічних ціннісних орієнтацій, що не завжди реалізуються у вчинках. Інформаційно-когнітивний складник екологічної культури у рамках проведеного нами дослідження теж визначено на достатньому рівні, що засвідчує про екологічні інтереси та уявлення, усвідомлення важливості взаємодії між суспільством і природою. Операційно-діяльнісний складник екологічної культури для учнів 11 класу визнано як середній, тобто для учнів характерна активна участь в екологічних заходах, заснованою на активній позиції особистості відповідно до екологічних переконань та цінностей.

Представлено результати досліджень. Рівень екологічної культури учнів 10-11 класів Білокриницького ліцею визначено як середній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абсалямова Я., Лук'янова В. Формування екологічної компетентності майбутніх фахівців засобами соціально-гуманітарних дисциплін. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2017. № 2. С. 6–7.
2. Бердоус Н. О. Системний підхід у сфері екологічної освіти та виховання. *Екологічний вісник*. 2004. № 2. С. 26–27.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 2008. 840 с.
4. Білявський Г. О. Основи екології: теорія та практикум : навч. посіб. Київ : Лібра, 2002. 352 с.
5. Бурак З.О. Клубні форми роботи в екологічному вихованні школярів. *Хімія. Біологія*. 2013. Лют. (№ 12). С. 20–21.
6. Географія. 10-11 класи (Рівень стандарту). Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698).
7. Горяна Л. Г. Екологічна освіта і виховання учнівської молоді в іграх і тренінгах. Київ: Основа, 2003. 132 с.
8. Грицай Н. Б. Формування екологічної культури учнів під час проведення біологічних екскурсій у природу. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2013. №. 1. С. 104-107.
9. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: Навч.посіб. 5-е вид., випр. і доп. К.: Т-во «Знання», КОО, 2007. 422 с.
10. Джигирей В.С., Сторожук В.М., Яцюк Р.А. Основи екології та охорона навколишнього середовища: Підручник. Вид. 3-тє, доп. Львів, Афіша, 2001. 203 с.

11. Домусчи С. В., Тригуб В. І. Екологічне виховання на уроках географії та у позаурочний час. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки». (2021). <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4284> (дата доступу: 16.10.2022).
12. Дробноход М. І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою: кол. Монографі. Київ: МАУП, 2000. 76 с.
13. Дяченко-Богун М. Педагогічні умови природоохоронного виховання старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання»; Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2011. 26 с.
14. Екологічна освіта школярів: збірник програм (5-11 класи). За ред. Н. Віленської. Київ : Перун, 1998. 112 с.
15. Екологічне виховання учнів: Навчально-метод. посібник для вчителів. Ніжин, 2003.
16. Єфіменко Н. П. Особливості формування екологічної культури студентів вищих технічних закладів освіти : автореферат дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти»; Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2000. 18 с.
17. Іванова Т. Формування екологічного мислення та здатності ліцеїстів будувати гармонійні відносини з природою. Рідна школа. 2008. № 3-4. С. 53–54.
18. Козловська І. М. Теоретичні та методичні основи інтеграції знань учнів професійно-технічної школи: автореф. дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»; Ін-т пед. і психол. проф. освіти АПН України. Київ, 2001. 52 с
19. Колесник М. О. Екологічне виховання учнів на засадах «глибинної екології» в процесі вивчення біології: автореф. дис. ... канд. пед.

наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання»; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2003. 19 с.

20. Колонькова О. Застосування тренінгів у екологічному вихованні старшокласників. Шкіл. світ. 2002. Листопад (№ 41).

21. Концепція екологічної освіти України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (дата доступу: 16.12.2022).

22. Копилець Є. Уроки географії, спрямовані на виховання екологічних ціннісних орієнтацій школярів: спроба класифікації. Географія та основи економіки в школі. 2011. №11/12. С. 35–38.

23. Корнєєв В.П. Інноваційність – важлива ознака сучасної географічної освіти. Географія. 2009. №17. С. 2-4.

24. Корнус А.О., Бондаренко Г.О. Оптимізація структури діючої навчальної програми шкільного курсу фізичної географії України. Географічна наука і освіта в Україні: Зб. наук. пр. К.: Фітосоціоцентр, 2000. С. 76–77.

25. Корнус О.Г. Роль шкільної географії у формуванні екологічної свідомості учнів. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/60527/1/Kornus_Geography.pdf (дата доступу: 10.12.2022).

26. Кравченко С.А. Психологічні особливості розвитку екологічного мислення у студентів: Автореф. дис. К., 1996. 44 с.

27. Крушніцький М.С. Формування екологічних знань та вмінь сільських школярів у процесі вивчення фізичної географії: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (географія)». К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2010. 21 с.

28. Курняк Л.М. Екологічна культура: поняття та формування. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2015. № 10. С. 48–51.

29. Лозовська І.М. Теоретичні основи формування екологічної культури шкільної молоді; «Науковий вісник» ВНУ ім. Л.Українки. Луцьк: РВВ Вежа, 2011. №17. С.53–58.
30. Лук'янова Л. Б. Теорія і практика екологічної освіти у професійнотехнічних навчальних закладах: дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»; Інститут пед. і психол. проф. освіти АПН України. К., 2006. 465 с.
31. Лук'янова Л. Б., Гуренкова О. В. Екологічна компетентність майбутніх фахівців. Навчально-методичний посібник. Київ-Ніжин: ПП Лисенко, 2008. 243 с.
32. Мамешина О. С. Екологічні ігри як метод екопедагогіки. Вересень. 1998. № 2. С. 61–63.
33. Матеюк О. П. Формування професійної екологічної компетентності студентів університету у контексті завдань сталого розвитку. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2011. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis (дата доступу: 10.11.2022).
34. Мовчан В.В., Корнус О.Г., Корнус А.О. Екологічна освіта і виховання у шкільному курсі географії. Наукові записки СумДПУ URL: https://www.researchgate.net/publication/346653612_PITANNA_EKO.LOGIZACII_SKILNOGO_KURSU_GEOGRAFIJ (дата доступу: 10.01.2023)
35. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій.- Х.:ВГ «Основа», 2009. С. 18– 93.
36. Назаренко Т.Г. Формування в учнів екологічної компетентності на уроках географії. Український педагогічний журнал. 2017. № 1. С.59–65.
37. Новак Т.І URL: <https://naurok.com.ua/vistup-na-temu-ekologichne-vihovannya-103192.html> (дата доступу: 10.11.2022).
38. Прохоренко О.В. Позакласна робота з екологічного виховання. Шкільний світ . 2001. № 18. С. 4.

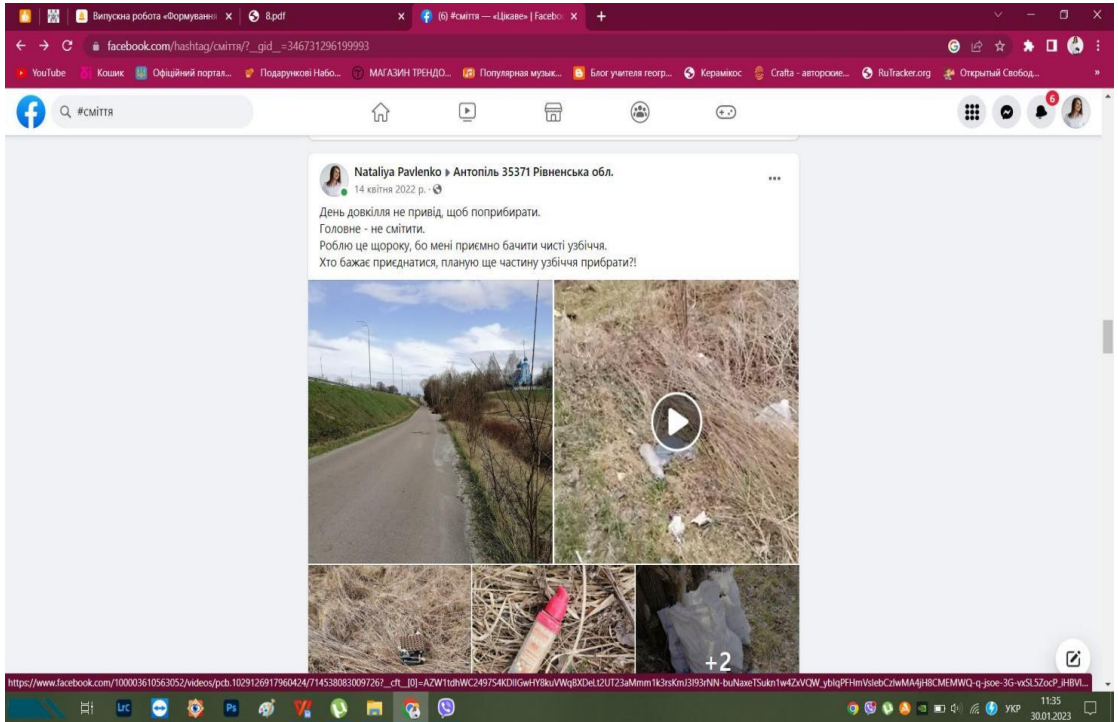
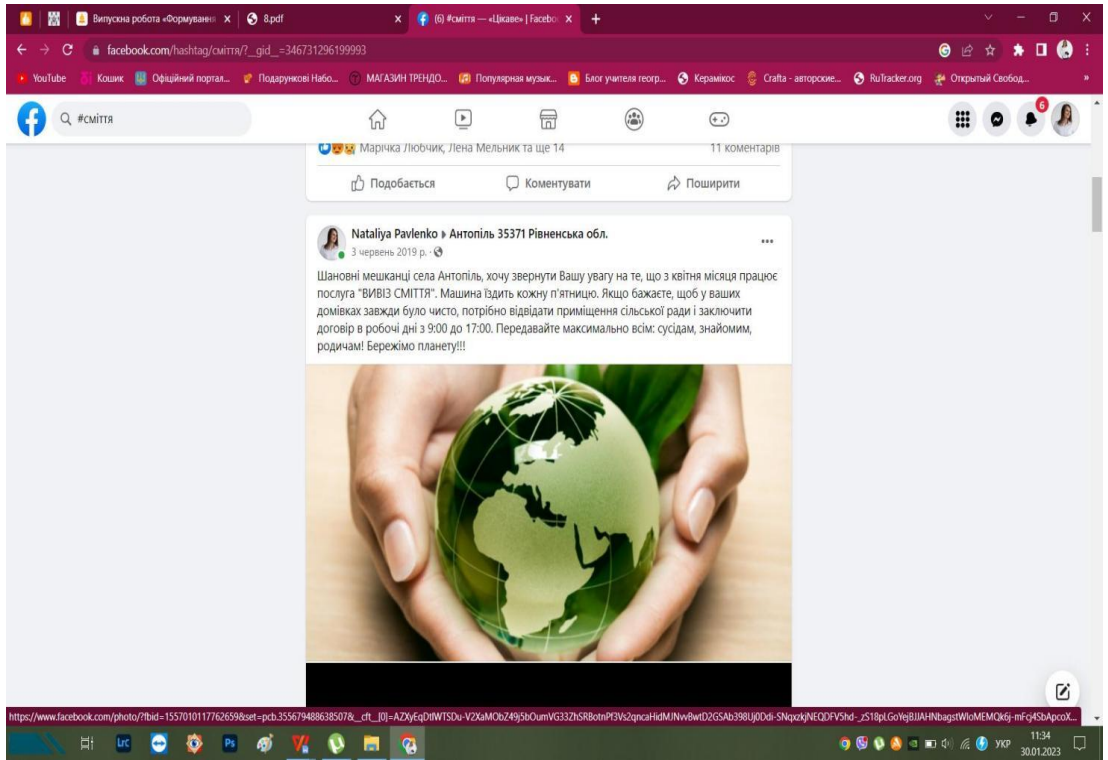
39. Пустовіт Г. П. Екологічна освіта учнів у позашкільному навчальному закладі як педагогічна система; Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2003. Вип. 9. С. 51–56.
40. Пустовіт Г. П. Концептуальні підходи до розробки організаційнопедагогічних форм екологічної освіти учнів у позашкільних закладах; Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. 2002. № 11. С. 13–18.
41. Пустовіт Г. П. Системний підхід до освіти і виховання учнів у позашкільних навчальних закладах. Рідна школа. 2011. №11. С. 6–13.
42. Пустовіт Г.П. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті. Шлях освіти. 2002. № 3. С.7–11.
43. Радченко Т.Д. Програма гуртка «Юні екологи». Програми для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. / [укладач В.В.Вербицький]. Київ: Богдан, 2004. С. 83–105.
44. Решетник Л.Г URL: <https://naurok.com.ua/vipuskna-robotiformuvannya-ekologichno-kompetentnosti-uchniv-u-procesi-navchannya-geografi-62940.html> (дата доступу: 06.09.2022).
45. Сапон С.Г. Роль «Екошколи» у вихованні екологічної культури школяра. Методичний посібник. Вінниця: ММК, 2016. 114 с
46. Ступак Г. П. URL: <https://naurok.com.ua/ekologichne-vihovannya-na-urokah-geografi-214360.html> (дата доступу: 06.09.2022).
47. Черненко Ю.В URL: https://rmk-mv.blogspot.com/2018/01/blog-post_4.html (дата доступу: 10.11.2022) (дата доступу: 10.11.2022).
48. Яроменко О.В., Павленко Н.В. Формування екологічних знань на уроках географії в учнів старшої школи. Актуальні питання науки, освіти і суспільства в сучасних умовах: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 21 грудня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 19–20.

ДОДАТКИ

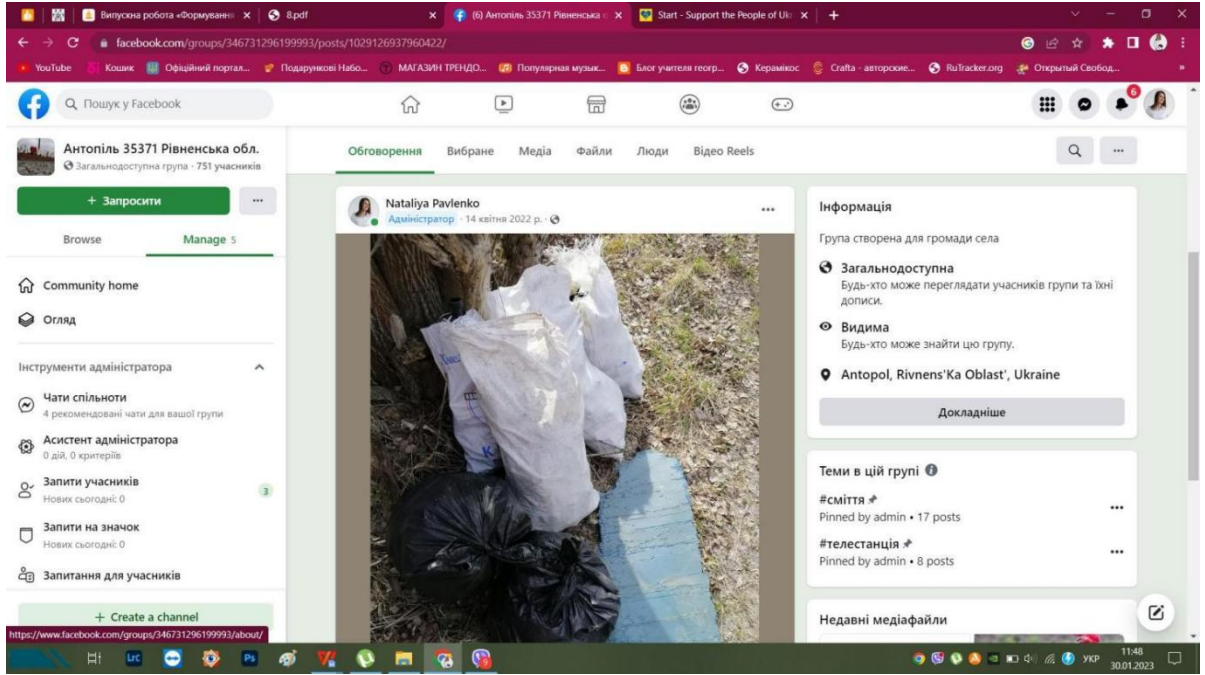
Додаток А

Додаток Б

Додаток Б

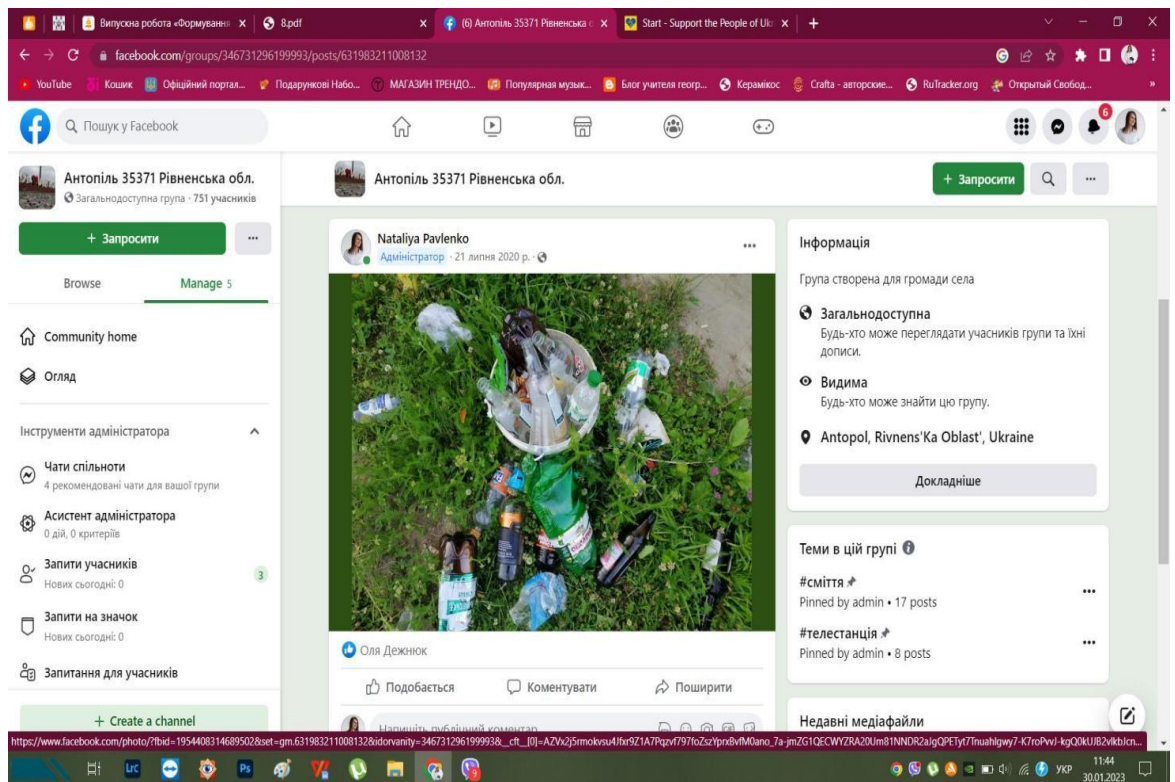
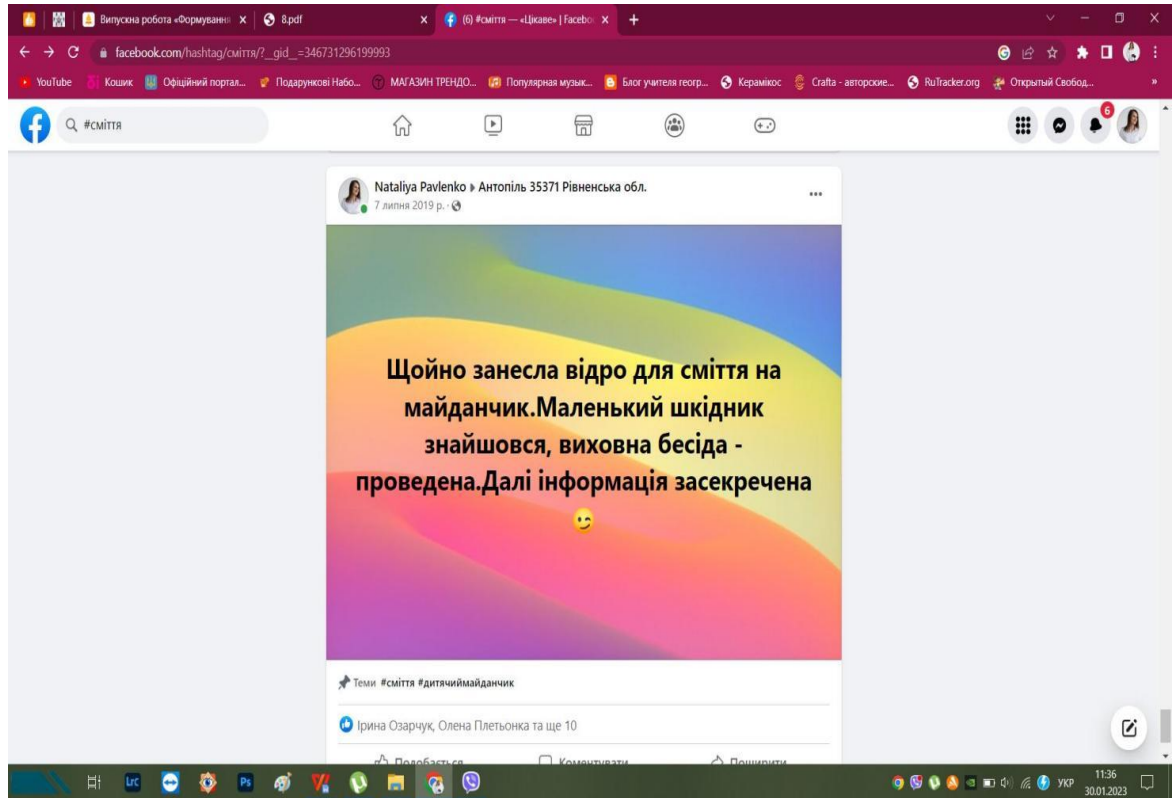

\

Додаток В

Додаток Г

Додаток Д

Бланк тесту для виявлення сформованості екологічної культури

Складник	№ п/п	Запитання	Ступінь вираження якості (у балах)				
			1	2	3	4	5
Ціннісно-мотиваційний	1	Наскільки Вам властиве почуття відповідальності за збереження навколишньої природи?					
	2	Якою мірою неприпустимо для Вас брати участь у пікніку на території заповідника?					
	3	Як часто в дружньому колі Ви обговорюєте проблеми, пов'язані з погіршенням екологічної ситуації?					
	4	Наскільки важливим, на Вашу думку, є розвиток суспільного екологічного руху в навчальному закладі?					
	5	Наскільки значущим для Вас є отримання позитивного емоційного настрою від спілкування з природою?					
Інформаційно-когнітивний	6	Як Ви оцінюєте власні екологічні знання?					
	7	Наскільки необхідними є для Вас поглиблення й розширення своїх екологічних знань?					
	8	Чи вважаєте Ви, що погіршення стану навколишнього середовища негативно впливає на Ваше здоров'я?					
	9	Як часто Ви використовуєте екологічні знання й уміння в повсякденному житті (не збираєте гриби й лікарські трави уздовж доріг, не спалюєте пластиковий посуд)?					
	10	Як часто Ви читаете статті в періодичній пресі або наукових виданнях, присвячені обговорюванню екологічних проблем?					
Операційно-діяльнісний	11	Як часто Ви берете участь в екологічних рейдах, екологічних заходах вихідного дня?					
	12	Якою мірою за останні 2-3 роки у Вас зросло бажання брати участь в екологічних заходах школи?					
	13	Якщо Ви станете свідком екологічної діяльності, екологічної катастрофи, якою мірою Ваша позиція буде активною і принциповою (підпис у колективному зверненні, участь у марші протесту)?					
	14	Як часто Ви перешкоджаєте неекологічній поведінці оточуючих, а також Ваших друзів (збору рідкісних рослин, первоцвітів навесні, організації несанкціонованих смітників тощо)?					
	15	Як часто Ви є ініціатором екологічних заходів?					

Додаток Ж

Рівні сформованості екологічної культури учнів

Рівні сформованості екологічної культури учнів Рівень екологічної культури	Кількість балів набраних під час тесту	Характеристики рівнів
<i>Ціннісно-мотиваційний складник</i>		
Низький рівень «треба»	0–9	несформовані екологічно значущі ціннісні орієнтації, недостатня переконаність у необхідності дбайливого ставлення до природи, відсутність установки на взаємовигідне співробітництво природи й людини, що ґрунтується на принципах гуманізму
Середній рівень «хочу»	10–19	припускає наявність переконань, адекватних екологічним знанням, взаємозумовленість екологічних ціннісних орієнтацій, які, однак, не завжди реалізуються у вчинках
Високий рівень «не можу інакше»	20–25	сформована система переконань, ціннісних орієнтацій, що спонукають до оволодіння новими екологічними знаннями й реалізації їх у діяльності, заснованій на гуманному ставленні людини до природи
<i>Інформаційно-когнітивний складник</i>		
Низький рівень «треба»	0–9	недостатньою розвинені екологічні інтереси, є фрагментарні екологічні поняття і знання, які не реалізуються в повсякденному житті й творчій роботі
Середній рівень «хочу»	10–19	наявні екологічні інтереси та уявлення, усвідомлюється важливість взаємодії між суспільством і природою
Високий рівень «не можу»	20–25	єдність системи екологічних інтересів, уявлень і їхньої реалізації у повсякденному житті, екологічні знання реалізуються на практиці
<i>Операційно-діяльнісний складник</i>		
Низький рівень «треба»	0–9	характерна пасивність особистості, участь в екологічних заходах бере лише за ініціативи педагога
Середній рівень «хочу»	10–19	характерна активна участь в екологічних заходах, заснованою на активній позиції особистості відповідно до екологічних переконань та цінностей
Високий рівень «не можу інакше»	20–25	характерна висока активність в екологічних заходах на основі власної ініціативи

Додаток Е
Результати сформованості екологічної культури
учнів 10 класу Білокриницького ліцею

Складник	№ п/п	Запитання	Ступінь вираження якості (бал) (к-сть учнів)				
			1	2	3	4	5
Ціннісно-мотиваційний	1	Наскільки Вам властиве почуття відповідальності за збереження навколишньої природи?	-	1	7	2	-
	2	Якою мірою неприпустимо для Вас брати участь у пікніку на території заповідника?	1	2	2	4	1
	3	Як часто в дружньому колі Ви обговорюєте проблеми, пов'язані з погіршенням екологічної ситуації?	7	2	1	-	-
	4	Наскільки важливим, на Вашу думку, є розвиток суспільного екологічного руху в навчальному закладі?	-	1	6	3	-
	5	Наскільки значущим для Вас є отримання позитивного емоційного настрою від спілкування з природою?	4	2	3	1	-
Інформаційно-когнітивний	6	Як Ви оцінюєте власні екологічні знання?	-	2	4	4	-
	7	Наскільки необхідними є для Вас поглиблення й розширення своїх екологічних знань?	2	1	5	1	1
	8	Чи вважаєте Ви, що погіршення стану навколишнього середовища негативно впливає на Ваше здоров'я?	-	1	5	3	1
	9	Як часто Ви використовуєте екологічні знання й уміння в повсякденному житті (не збираєте гриби й лікарські трави уздовж доріг, не спалюєте пластиковий посуд)?	-	1	7	1	1
	10	Як часто Ви читаете статті в періодичній пресі або наукових виданнях, присвячені обговорюванню екологічних проблем?	6	1	2	1	-
Операційно-діяльнісний	11	Як часто Ви берете участь в екологічних рейдах, екологічних заходах вихідного дня?	5	3	2	-	-
	12	Якою мірою за останні 2-3 роки у Вас зросло бажання брати участь в екологічних заходах школи?	4	3	3	-	-
	13	Якщо Ви станете свідком екологічної діяльності, екологічної катастрофи, якою мірою Ваша позиція буде активною і принциповою (підпис у колективному зверненні, участь у марші протесту)?	1	1	3	5	-
	14	Як часто Ви перешкоджаєте неекологічній поведінці оточуючих, а також Ваших друзів (збору рідкісних рослин, первоцвітів навесні, організації несанкціонованих смітників тощо)?	5	1	3	1	-
	15	Як часто Ви є ініціатором екологічних заходів?	8	1	-	1	-

Додаток І
Результати сформованості екологічної культури
учнів 11 класу Білокриницького ліцею

Складник	№ п/п	Запитання	Ступінь вираження якості (бал) (к-сть учнів)				
			1	2	3	4	5
Ціннісно-мотиваційний	1	Наскільки Вам властиве почуття відповідальності за збереження навколишньої природи?	-	1	3	10	1
	2	Якою мірою неприпустимо для Вас брати участь у пікніку на території заповідника?	3	3	2	4	3
	3	Як часто в дружньому колі Ви обговорюєте проблеми, пов'язані з погіршенням екологічної ситуації?	1	6	6	2	
	4	Наскільки важливим, на Вашу думку, є розвиток суспільного екологічного руху в навчальному закладі?		1	4	7	3
	5	Наскільки значущим для Вас є отримання позитивного емоційного настрою від спілкування з природою?		3	5	3	4
Інформаційно-когнітивний	6	Як Ви оцінюєте власні екологічні знання?		3	7	4	1
	7	Наскільки необхідними є для Вас поглиблення й розширення своїх екологічних знань?		2	4	7	2
	8	Чи вважаєте Ви, що погіршення стану навколишнього середовища негативно впливає на Ваше здоров'я?		1	1	4	9
	9	Як часто Ви використовуєте екологічні знання й уміння в повсякденному житті (не збираєте гриби й лікарські трави уздовж доріг, не спалюєте пластиковий посуд)?		3	5	4	3
	10	Як часто Ви читаете статті в періодичній пресі або наукових виданнях, присвячені обговорюванню екологічних проблем?	7	3	5		
Операційно-діяльнісний	11	Як часто Ви берете участь в екологічних рейдах, екологічних заходах вихідного дня?	7	4	3	1	
	12	Якою мірою за останні 2-3 роки у Вас зросло бажання брати участь в екологічних заходах школи?	2	4	6	3	
	13	Якщо Ви станете свідком екологічної діяльності, екологічної катастрофи, якою мірою Ваша позиція буде активною і принциповою (підпис у колективному зверненні, участь у марші протесту)?		4	6	2	3
	14	Як часто Ви перешкоджаєте неекологічній поведінці оточуючих, а також Ваших друзів (збору рідкісних рослин, первоцвітів навесні, організації несанкціонованих смітників тощо)?	1	4	3	5	2
	15	Як часто Ви є ініціатором екологічних заходів?	5	7	2	1	